

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

ROBIN DOLAR

Prisilno delo v nacističnih koncentracijskih taboriščih

Diplomsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

ROBIN DOLAR

Prisilno delo v nacističnih koncentracijskih taboriščih

Diplomsko delo

Mentorica: doc.dr. Kornelija Aljec

Univerzitetni študijski program
prve stopnje: Zgodovina

Ljubljana, 2017

ZAHVALA

Zahvaljujem se doc. dr. Korneliji Aljec za pomoč in mentorstvo pri pisanju diplomske naloge.

IZVLEČEK

Prisilno delo v nacističnih koncentracijskih taboriščih

Diplomsko delo obravnava razvoj prisilnega dela v nacističnih koncentracijskih taboriščih. V prvem delu je predstavljen kronološki razvoj prisilnega dela od nacističnega prevzema oblasti do konca druge svetovne vojne, pri čemer je v ospredju razvoj vloge prisilnega dela ter pomembne administrativne spremembe in politični ukrepi, ki so vplivali na prisilno delo. Najpomembnejši dogodki vključujejo ustanovitev organizacij IKL-ja in WVHA-ja, politična odločitev 1942 o možnosti »izposoje« delavcev in razvoj sistema podtaborišč. V drugem delu so predstavljeni pogoji in okoliščine prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih s poudarkom na obremenjujočih faktorjih, kot so nasilje, prehrana, obleke itd. V tretjem delu je raziskano razmerje med nacistično ideologijo in gospodarsko produktivnostjo Tretjega rajha, pri čemer je izpostavljen splošni trend, da je z razvojem vojne postajal vse pomembnejši gospodarski vidik.

Ključne besede: koncentracijska taborišča, prisilno delo, nacizem, ideologija, gospodarstvo

ABSTRACT

Forced Labor in Nazi Concentration Camps

The Bachelor's degree illustrates the development of forced labor in Nazi concentration camps. The first part examines the chronological development of forced labor from when Nazis first came to power to the end of the second world war, with a focus on the development of the function of forced labor and important administrative and political changes that affected forced labor. The most important developments include the founding of institutions IKL and WVHA, the 1942 policy decision relating to the ability to »loan« laborers, and the development of the subcamp system. The second part examines working conditions and circumstances with a focus on burdensome aspects such as violence, food, clothing ect. The third part examines the relationship between nazi ideology and the economic prosperity of the Third Reich, which reveals a general trend of economy gaining greater and greater importance with the progression of the war.

Key words: concentration camps, forced labor, nazism, ideology, economy

KAZALO

ZAHVALA	3
IZVLEČEK.....	4
ABSTRACT.....	4
1 UVOD.....	7
2 RAZVOJ PRISILNEGA DELA V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH OD VZPONA NACIZMA DO KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE.....	9
2.1 VPRAŠANJE IZVORA.....	9
2.2 1933-1939: KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA PRED ZAČETKOM DRUGE SVETOVNE VOJNE.....	10
2.3 1939-1941: ZAČETEK VOJNE	14
2.4 1942: PRITISK NA KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA IN NADALJNI UKREPI ZA IZBOLJŠANJE PRODUKTIVNOSTI	16
2.5 SPREMEMBA POLITIKE V SEPTEMBRU 1942	18
2.6 RAZVOJ SISTEMA PODTABORIŠČ	19
2.7 HITRO POVEČANJE POPULACIJE V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH POZIMI 1942/1943 IN UKREPI ZA ZMANJŠANJE STOPNJE SMRTNOSTI.....	20
2.8 NADALJNJA VKLJUČITEV KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ V OBOROŽEVALNO INDUSTRIJO IN PRESTAVITEV PRODUKCIJE V PODZEMLJE ..	22
2.9 DISTRIBUCIJA PRISILNIH DELAVCEV V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH IN UPORABA JUDOV	24
2.10 JESEN 1944-POLETJE 1945: ZADNJI PRITISK NA DELAVCE IN MNOŽIČNI POBOJ	25
3 OKOLIŠČINE IN POGOJI PRISILNEGA DELA	27
3.1 OBREMENJUJOČI DEJAVNIKI DELOVNIH POGOJEV V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH.....	27

3.2 ŽIVLJENJSKI POGOJI V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH: HRANA, OBLEKE IN BOLEZNI	28
3.3 POTEK VSAKDANJIKA	29
3.4 DELOVNE SKUPINE IN VRSTE DELA	30
3.5 NADZOR DELA	31
3.6 SISTEM BONUSOV	33
3.7 IZOGIBANJE DELA, SABOTAŽE IN DELO KOT OBRAMBA	34
3.8 SPOMINI IN PRIČEVANJA	35
4 IDEOLOGIJA IN PRODUKTIVNOST	38
4.1 SPREMEMBA S POTEKOM VOJNE.....	39
4.2 PROBLEMI Z URESNIČEVANJEM UKREPOV IN NACISTIČNO HIERARHIJO	40
4.3 ALI LAHKO GOVORIMO O SUŽENJSKEM DELU?	41
5 ZAKLJUČEK: SISTEMATIČNO IZTREBLANJE Z DELOM?	43
6 VIRI IN LITERATURA.....	45
PRILOGA 1: IZJAVA O AVTORSTVU	47
PRILOGA 2: IZJAVA O OBJAVI NA SPLETU.....	48

1 UVOD

Nacionalsocialistična nemška delavska stranka se je s Hitlerjem na čelu povzpela na oblast marca 1933. Po prevzemu oblasti je Hitler začel vzpostavljati totalitarni režim z odstranitvijo vse opozicije. Nacističnemu prevzemu oblasti so tako sledile množične aretacije tistih, za katere je bilo znano, da se niso strinjali z režimom. V teh okvirih so nastala prva koncentracijska taborišča kot institucije, kamor so oblasti odpeljale politične nasprotnike z namenom kaznovanja in prevzgoje. Prisilno delo je bilo v tem obdobju uporabljeno za trpinčenje in je predstavljalo orodje za vzpostavljanje nadzora in dominacije nad zaporniki.¹

Z razvojem sistema koncentracijskih taborišč, začetkom druge svetovne vojne in ambicioznim povzpetjem organizacije Zaščiti vod (*Schutzstaffel*, SS) pa se je vloga in uporaba prisilnega dela krepko spremenila. V pričujočem diplomskem delu bom ta razvoj oz. proces raziskal in ga prikazal kronološko, pri čemer bom osvetlil glavne dejavnike tega razvoja. Predstavil bom pogoje in okoliščine prisilnega dela in vlogo nacistične ideologije pri prisilnem delu ter s tem povezane spremembe v prevladi gospodarskih ali ideoloških vidikov.

V prvem poglavju diplomske naloge bom predstavil razvoj prisilnega dela od Hitlerjevega prevzema oblasti in vzpona nacizma do konca druge svetovne vojne. Pokazal bom, kako je imela pri razvoju koncentracijskih taborišč in vloge prisilnega dela odločilno vlogo organizacija SS. V ospredje bom postavil administrativne spremembe, ki so pomembno vplivale na prisilno delo v taboriščih, in se osredotočil na ukrepe, ki jih je nacistično vodstvo sprejelo v zvezi s prisilnim delom.

V tem poglavju bom orisal tudi razvoj sistema podtaborišč in izpostavili njihovo vlogo. Posebno pozornost bom posvetil postopnemu vključevanju delovne sile iz koncentracijskih taborišč v privatne in državne industrije. Predstavil bom, kako se je prisilno delo vse bolj vključilo v gospodarske ambicije organizacije SS in kako je postalo pozneje, na osnovi vključevanja v privatne in državne industrije, pomemben dejavnik v oboroževanju nemške vojske. Prvi del bom sklenil s predstavitvijo ukinjanja koncentracijskih taborišč.

V drugem poglavju se bom osredotočil na okoliščine in pogoje prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih v nacistični Nemčiji. Predstavil bom glavne obremenjujoče vidike delovnih in življenjskih pogojev v taboriščih. Na osnovi analize raznih vrst prisilnega dela

---

¹ Blatman, Daniel. *The Death Marches. The Final Phase of Nazi Genocide*. Prevedla Chaya Galai. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011, 20.

bom raziskal potek vsakdanjika v taboriščih. Nakazal bom, kakšno vlogo je imel nadzor dela ter sistem bonusov in privilegijev. Opozoril bom tudi na pomen obrambe pred delom, sabotžo dela in uporabo dela kot obrambe. Na koncu bom predstavil tudi spomine treh pisateljev, ki so bili v koncentracijskih taboriščih.

V tretjem poglavju bom raziskal razmerje med ideologijo in gospodarsko produktivnostjo prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih. Predstavil bom razvoj in spreminjanje enega in drugega v daljšem časovnem obdobju in se osredotočil na probleme, povezane z uresničevanjem in implementacijo raznih ukrepov v taboriščih. Na koncu bom odgovoril na vprašanje, ali lahko prisilno delo v koncentracijskih taboriščih označimo kot suženjsko delo oz. opozoril bom na glavne razlike med enim in drugim.

V sklepnem delu bom poskusil odgovoriti na vprašanje, ali lahko rečemo, da je prisilno delo delovalo kot sistematično orodje iztrebljanja zapornikov, in prišel do sklepa, da ne gre za enovit ali preprosto pojasnljiv pojav.

Za uporabo virov sem se poslužil izbora iz obsežne literature o nacističnih koncentracijskih taboriščih. Kmalu sem opazil, da prisilno delo vsaj v določeni meri obravnava večina literature na to temo. Poleg tega sem našel tudi dela, ki se specifično posvečajo razvoju in okoliščinam prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih. Izhodiščna točka in poglavitni vir te diplomske naloge je delo nemškega zgodovinarja Marca Bugglena *Prisilno delo v nacističnih koncentracijskih taboriščih (Slave Labor in Nazi Concentration Camps)*.

Po iskanju virov in literature na spletu sem se obrnil na več knjižnic v Ljubljani. Največ literature sem dobil v Inštitutu za novejšo zgodovino (INZ); poleg tega sem našel literaturo tudi v Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK), Osrednji humanistični knjižnici Filozofske Fakultete (OHK FF) in Mestni knjižnici Ljubljana (MKL).

2 RAZVOJ PRISILNEGA DELA V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH OD VZPONA NACIZMA DO KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE

2.1 VPRAŠANJE IZVORA

Vprašanje izvora nacističnih koncentracijskih taborišč je brez enoznačnega odgovora. Zakaj so se te institucije razvile tako hitro po vzponu nacistov na oblast? Kateri so predhodni elementi, ki so vplivali na njihov nastanek?

Nekateri zgodovinarji nacistična koncentracijska taborišča vidijo kot nadaljevanje prejšnjih vrst taborišč. Poudarjajo predvsem kolonialistična taborišča Britancev v Afriki. Drugi delajo povezave med razvojem taborišč v nacistični Nemčiji in razvojem gulagov v Sovjetski zvezi. Protiargument tem tezam je, da kljub nekaterim skupnim značilnostim ne pojasnijo posebnega značaja koncentracijskih taborišč, ki so se razvila v Nemčiji. Poleg tega ni jasne povezave med omenjenimi taborišči in osebami, ki so imele največji vpliv na razvoj koncentracijskih taborišč po nacističnem prevzemu oblasti.²

Drug pristop k analizi izvora je iskanje nekaterih značilnosti koncentracijskih taborišč v obstoječih institucijah v Nemčiji. Ena vrsta takih institucij so bila taborišča za delo, ki so bila organizirana v Weimarski republiki od leta 1931. Namenjena so bila ljudem s socialno podporo v času visoke stopnje brezposelnosti. Nekatera od teh taborišč, na primer Ashernsböck, so bila leta 1933 spremenjena v koncentracijska taborišča.³

Podobnosti s koncentracijskimi taborišči lahko najdemo tudi v zaporih. V zaporih so se posluževali dela in stroge discipline kot orodja za prevzgojo zapornikov. Prav tako so uporabljali specifičen hierarhični sistem: zapornike so razdelili v več skupin glede na bolj ali manj primerno vedenje. V skladu s tem so sledili bonusi oz. privilegiji ali dodatne naloge določenim skupinam.⁴

Sorodne elemente kot v bodočih koncentracijskih taboriščih lahko najdemo tudi v nemški vojski in nacističnih paravojaških enotah Jurišni oddelek (*Strumabteilung*, SA) in SS. V

---

² Goeschel, Christian in Nikolaus Wachsmann. »Before Auschwitz: The Formation of the Nazi Concentration Camps, 1933-9.« *Journal of Contemporary History* 45/3 (2010), 515-534.
http://www.jstor.org/stable/20753613?seq=4#page_scan_tab_contents (Dostop: junij 2017), 526-528.

³ Prav tam, 529.

⁴ Prav tam, 530.

povezavi z vojsko je potrebno omeniti strogo disciplino in izpolnjevanje ukazov, pri paravojaških enotah pa nasilje nad političnimi nasprotniki in antisemitizem.⁵

Na opisane elemente lahko (sicer v nekoliko drugačnih oblikah) naletimo v kasnejših koncentracijskih taboriščih. V tej analizi jih lahko zaradi bližine in vpletenih oseb neposredno povežemo. Vemo na primer, da je bil v zaporu Theodor Eicke, ki je imel odločilen vpliv pri vzpostavitvi strukture koncentracijskih taborišč. V zaporu je bil celo sam Hitler. Prav tako so se mnogi nacisti borili v prvi svetovni vojni in bili v paravojaških enotah že od začetka v dvajsetih letih.⁶

Lahko se vidi, da je bilo prisilno delo prisotno v raznih prejšnjih institucijah, ki so vplivale na nastanek koncentracijskih taborišč.

2.2 1933-1939: KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA PRED ZAČETKOM DRUGE SVETOVNE VOJNE

Čas razvoja koncentracijskih taborišč do začetka druge svetovne vojne lahko razdelimo na tri obdobja. Prvo, v letih 1933-1934, označuje nacističen prevzem oblasti. V drugem, v letih 1934-1937, je nastal organiziran sistem koncentracijskih taborišč. Tretje obdobje, v letih 1937-1939, je zaznamovalo širjenje koncentracijskih taborišč in začetek razvoja SS industrije.⁷

Prva koncentracijska taborišča niso bila načrtovana s strani državnih oblasti. Organizacijo in kaznovanje so prevzele nižje instance oblasti in lokalne ter regionalne skupine nacistične stranke. Pri tem sta imeli glavno vlogo predvsem organizaciji SA in SS. Taborišča so najpogosteje nastala na odmaknjenih lokacijah, na primer v opuščeni vojašnicah ali zaporih. Nastala so izven okvirov zakona. Zaradi nesistematične organizacije v tem obdobju še ni bilo enotne strukture taborišč.⁸

Do poletja 1933 je bilo v ta taborišča odpeljanih več kot 26.000 posameznikov.⁹ V tem obdobju so na koncentracijska taborišča še gledali kot načasne institucije, katerih cilj je bil

---

⁵ Prav tam, 531-532.

⁶ Prav tam, 530.

⁷ Prav tam, 521.

⁸ Sofsky, Wolfgang. *The Order of Terror. The Concentration Camp*. Prevedel William Templer. 2. izdaja. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999, 29.

⁹ Blatman, *The Death Marches*, 21.

ustrasovanje in prevzgoja političnih nasprotnikov. Mnogi so bili po kratkem času izpuščeni, tako da je število zapornikov v koncentracijskih taboriščih po začetnih aretacijah upadlo.¹⁰

Sledila je sprememba v dojetju koncentracijskih taborišč: Heinrich Himmler, vodja SS-a, je leta 1934 naročil širitev sistema koncentracijskih taborišč, ki naj bi dobila trajno nalogo odstranjevanja nasprotnikov režima nacistične družbe. Za izpeljavo reorganizacije in širitve tega sistema je Himmler izbral Theodorja Eickeja, ki je bil poveljnik leta 1933 ustanovljenega taborišča Dachau. Eicke je med letoma 1934 in 1936 razširil in organizacijsko uredil sistem koncentracijskih taborišč.¹¹

Prisilno delo je bilo v koncentracijskih taboriščih prisotno vse od začetka. Eicke je prisilno delo vpeljal kot standard v Dachau, od kjer se je kasneje preko njegovega modela razširilo na vsa koncentracijska taborišča. Prisilno delo so vpeljali predvsem kot način nadzora in trpinčenja zapornikov. Tako so lahko tisti, ki so v nacističnih očeh veljali za neuporabne, postali uporabni. Kmalu pa so zapornike začeli uporabljati za nižanje stroškov, povezanih z vzpostavljanjem in vzdrževanjem taborišč. Tako je že v tem obdobju prisilno delo dobilo poleg izvajanja pritiska na zapornike tudi politično in gospodarsko vlogo, omejeno na korist SS-a.¹²

Leta 1934 je bil ustanovljen Inšpektorat koncentracijskih taborišč (*Inspektion der Konzentrationslager*, IKL), institucija namenjena nadzoru koncentracijskih taborišč. Tako so koncentracijska taborišča dobila centralni nadzor. Kot voditelj IKL-ja je bil nastavljen Eicke.¹³

Eicke je pomembno vplival na nadaljnji razvoj koncentracijskih taborišč. Vzpostavil je standardizirano strukturo, ki jo je prenesel z vodenja taborišča v Dachau. Delovala je kot model za druga taborišča, poimenovali pa so jo kot Eickejev model.¹⁴ Za ta modela so bila značilna stroga pravila, ki so narekovala klasifikacijo zapornikov, prisilno delo in sistem kaznovanja za slabo obnašanje. Vzpostavil je tudi smernice za izbor paznikov in osebja SS-a v taboriščih. To so bili navadno ljudje, ki so močno verjeli v nacistično ideologijo. Svojo

---

¹⁰ Sofsky, *The Order of Terror*, 30.

¹¹ Prav tam, 30; Blatman, *The Death Marches*, 23.

¹² Bugglen, Marc. *Slave Labor in Nazi Concentration Camps*. Prevedel Paul Cohen. Oxford: Oxford University Press, 2014, 12-13.

¹³ Blatman, *The Death Marches*, 23.

¹⁴ Prav tam, 22-23; Sofsky, *The Order of Terror*, 31-32.

nalogo so razumeli kot pomemben člen v obstoju Tretjega rajha. Prepričani so bili, da so opravljali plemenito delo, saj so se imeli za varuhe družbe.¹⁵

Pomemben prelom v razvoju koncentracijskih taborišč je bilo tudi leto 1936. Takrat so razširili kriterije, po katerih so potekale aretacije. Termin »politični nasprotnik« namreč ni bil nikoli natančno definiran. Po novih kriterijih je bilo potrebno iz družbe odstraniti t. i. sovražnike ljudstva (*Volksschädling*). Policija je lahko aretirala kogarkoli, ki so ga označili za nesocialne (*Asoziale*). V to kategorijo so spadali homoseksualci in »poklicni zločinci« (mnogi od teh so v resnici naredili manjše prekrške), berači in mnogi drugi. Krog ljudi, ki so jih lahko odpeljali v zapore in taborišča, je tako postajal vse širši. Ker niso natančno definirali osnovnih kategorij, so lahko za sovražnika ali nesocialno osebo opredelili domala kogarkoli. Na ta način je imela policija proste roke pri aretacijah, saj pravo ni predstavljalo nikakršne ovire. Ta sprememba označuje premik k bolj aktivnemu odstranjevanju ljudi, ki so jih pojmovali kot sovražnike. Ljudi so začeli zapirati preventivno.¹⁶

Razširitev kriterijev za aretacije je sicer pomenila širjenje populacije v koncentracijskih taboriščih, ampak ne v zelo veliki meri. Mnogi so bili namreč odpeljani tudi v zapore in druge institucije. Leta 1936 je tako v koncentracijska taborišča prišlo le približno 4700 ljudi.¹⁷

Sočasno z omenjenimi spremembami se je pod Himmlerjevimi ukazi začelo novo obdobje širitve koncentracijskih taborišč. Namen nadaljnje širitve pa je bil poleg ideoloških ciljev, torej varovanja nemškega naroda pred sovražniki države, tudi gospodarska širitev organizacije SS. Do tega obdobja Himmler in vodje SS-a niso imeli resnih načrtov gospodarske širitve.¹⁸ S širitvijo pa je Himmler želel izkoristiti prisilno delo v koncentracijskih taboriščih za širjenje svojega vpliva.¹⁹

V naslednjih letih (1937-1939) je tako sledila ponovna širitev sistema taborišč. Lokacije gradnje taborišč so začeli postopno izbrati v skladu z gospodarskimi cilji: bližina dostopnega materiala za gradnjo je postala vse pomembnejši dejavnik. Drugačno pojmovanje koncentracijskih taborišč je krepil pomen uporabe prisilnega dela za gospodarsko

---

¹⁵ Blatman, *The Death Marches*, 22; Sofsky, *The Order of Terror*, 32.

¹⁶ Prav tam, 33; Blatman, *The Death Marches*, 25.

¹⁷ Prav tam, 25.

¹⁸ Wachsmann, Nikolaus. *Kl. A history of the Nazi Concentration Camps*. London: Abacus, 2016, 159-160.

¹⁹ Prav tam, 162; Blatman, *The Death Marches*, 25.

napredovanje. Glavno breme pri gradnji taborišč je padlo na same zapornike. Na ta način so bili prisiljeni sodelovati v vzpostavljanju lastne brezizhodne prihodnosti.²⁰

Nalogo širjenja gospodarstva in posledično moči SS-a je Himmler naložil Oswaldu Pohlu. Pohl je bil Himmlerjev sodelavec in zaupnik že od nacističnega prevzema oblasti naprej. Leta 1934 je postal vodja administrativne pisarne SS-a, kjer se je izkazal za sposobnega voditelja. Kombinacija administrativnih sposobnosti in popolne predanosti nacistični ideologiji ga je pripeljala do visokih pozicij in pomembne vloge v SS-u. Pohl je bil eden najpomembnejših posameznikov pri nadaljnjem razvoju koncentracijskih taborišč.²¹

Leta 1937 so se začela prva pogajanja o gospodarskem sodelovanju SS-a z nacistično oblastjo. To bilo v skladu s Hitlerjevimi načrti o prenovi Berlina in drugih nemških mest. Himmler se je zaradi tega začel pogajati z Albertom Speerom. Albert Speer je takrat vodil prenovu Berlina, kasneje pa je kot minister za oborožitev postal ena najpomembnejših oseb v državi.²² Med letoma 1937 in 1938 sta Himmler in Speer sklenila sporazum o sodelovanju: SS bo Speeru proti plačilu zagotovila delovni material.²³

29. aprila 1938 je s tem namenom nastala Nemška delavnica za zemljo in kamenje (*Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH*, DEST). Ta organizacija je bila z gospodarskega vidika najpomembnejša pridobitev SS-a pred začetkom vojne. Speer je zagotovil letno dobavo 120 milijonov opek za naslednjih deset let, za kar je SS dobil 9.5 milijona RM vnaprejšnjega plačila.²⁴

Izkazalo pa se je, da so ambicije SS-a v veliko primerih presegle njihove gospodarske sposobnosti. To je jasno ponazoril projekt v Oranienburgu, ki se je začel poleti 1938. SS so začeli graditi zelo veliko tovarno za opeke. Projekt je slonel na delovni sili iz koncentracijskih taborišč. Pogoji za izgradnjo podjetja so bili izredno slabi: delavci niso imeli dostopa do ustreznih orodij in oblačil. Možnost nadomestitve zapornikov, ki so umrli zaradi slabih pogojev, je bila takrat še omejena. Poleg tega je SS naredil nekaj osnovnih napak pri organizaciji. Lokalna glina na tistem področju ni bila primerna za suho produkcijo, česar niso

---

²⁰ Prav tam, 25; Sofsky, *The Order of Terror*, 33.

²¹ Blatman, *The Death Marches*, 26; Wachsmann, *KI*, 160-161.

²² Prav tam, 27.

²³ Bugglen, *Slave Labor*, 13.

²⁴ Prav tam, 13-14.

pravočasno ugotovili. Projekt se je končal kot popoln neuspeh. Dogajanje v Oranienburgu je ponazorilo nesposobnost SS-a za organizacijo večjih gospodarskih podvigov.²⁵

Zaradi širitve gospodarstva je prišlo v vodstvu SS-a do nesoglasja glede vloge koncentracijskih taborišč. Z uporabo prisilnega dela za krepitev gospodarske moči SS-a pod vodstvom Oswalda Pohla se ni strinjal Theodor Eicke. Eicke ni pripisoval velikega pomena gospodarskemu aspektu prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih; prisilno delo je pojmoval kot orodje za doseganje ideoloških ciljev koncentracijskih taborišč. Dolgoročni gospodarski načrti SS-a in taborišč ga niso zanimali. Na višji politični ravni je v tem konfliktu zaradi krepitev politične moči in spremenjenih ciljev zmagal Pohl. Pri paznikih, ki so delali v koncentracijskih taboriščih, pa je imela Eickejeva mentaliteta še dolgo močan vpliv.²⁶

Pred začetkom vojne leta 1939 je prišlo tudi do pomembnih administrativnih sprememb. Aprila tega leta je Himmler ustanovil Glavno pisarno za administracijo in poslovanje (*Verwaltungs und Wirtschaftshauptamt*, WuVHA) in postavil Pohla kot njenega voditelja. S to potezo je postal Pohl poleg Himmlerja najvplivnejši voditelj SS-a.²⁷ Poleg tega je Eickeja kot vodjo IKL-ja zamenjal Richard Glücks.²⁸

2.3 1939-1941: ZAČETEK VOJNE

1. septembra 1939 se je z nemškim napadom na Poljsko začela druga svetovna vojna.

Nemci pred vojno niso imeli izdelanega načrta za izkoriščevanje tuje delovne sile. Po zmagi nad Poljsko je sledilo eksperimentalno obdobje rekrutiranja civilnih delavcev in izkoriščanja vojnih ujetnikov, ki se je izkazalo za uspešno. S tem se je začela rekrutacija in izkoriščevanje tuje delovne sile, ki naraščala vse do konca vojne.²⁹

Večina civilnih delavcev in vojnih ujetnikov so poslali v razna delovna taborišča in druge nastanitve,³⁰ del novega dotoka tujcev pa je končal tudi v koncentracijskih taboriščih. Po začetku vojne je tako začelo število zapornikov v koncentracijskih taboriščih strmo naraščati:

---

²⁵ Wachsmann, *KI*, 166-168.

²⁶ Blatman, *The Death Marches*, 28.

²⁷ Prav tam, 27.

²⁸ Prav tam, 29.

²⁹ Herbert, Ulrich. »Forced Laborers in the 'Third Reich' - an Overview.« *International Labor and Working-Class History* 50 (2000), 192-218. <https://web.archive.org/web/20080415124110/http://projekte.geschichte.uni-freiburg.de/herbert/uhpub/forcedlaborers.html> (Dostop: junij 2017).

³⁰ Prav tam.

od avgusta 1939 do začetka 1942, v dveh letih in pol, se je to število povzpelo z okoli 21.000 zapornikov na okoli 70.000 zapornikov.³¹

Poleg naraščajočega števila se je spremenila tudi rasna sestava koncentracijskih taborišč. S številnimi aretacijami v okupiranih državah, ki so bile osredotočene predvsem na tuje politične aktiviste, je bilo v koncentracijska taborišča odpeljanih vse več tujcev. Medtem ko so Nemci pred začetkom vojne predstavljali veliko večino zapornikov, se je to po začetku vojne začelo postopoma spreminjati. S časom so postali manjšina.³²

Posledica internacionalizacije zapornikov je bila vzpostavitev večplastne rasne hierarhije znotraj koncentracijskih taborišč. Obravnava zapornikov se je močno razlikovala glede na njihovo rasno in etnično pripadnost. Nasploh so nacisti delali največjo razliko med zaporniki iz zahodnih držav, ki so jim dajali prednost, in tistim iz vzhodnih držav, ki so bili pod večjim pritiskom. Tako so bili na vrhu rasne hierarhije Nemci, ki so jim sledili pripadniki zahodne in severne Evrope, na dnu pa Poljaki, zaporniki iz Sovjetske zveze in Judje. Rasizem nacistične ideologije je imel tako zelo jasno vlogo tudi onkraj odvzema svobode sovražnikom države. Prisoten je bil v strukturi samih koncentracijskih taborišč.³³

SS je v času po začetku vojne nadaljeval s spodbujanjem razvoja industrije. Poleg DESt-ta je postala v sodelovanju pomembna tudi Nemška delavnica za opremo (*Deutsche Ausrüstungswerke*, s kratico DAW), ki je v naslednjih letih prerasla v največjo podjetje SS-a.³⁴ V letih 1940-1941 se je prvič pojavilo tudi zanimanje privatnih podjetij za sodelovanje z SS-som. Najpomembnejši primer takšnega sodelovanja v začetnem obdobju vojne je kemijska tovarna I. G. Farben. Sodelovanje s privatnimi podjetji se je povečevalo z nadaljevanjem vojne. Inicijative za sodelovanje so ponavadi podajala sama podjetja.³⁵

Pohl je imel vse večjo vlogo in pobudo v razvoju gospodarstva SS-a. Začel je sprejemati prve ukrepe, ki bi prisilno delo usmerjali v produkcijske cilje. Eden od problemov, s katerim se je soočal, je bila stara mentaliteta paznikov SS-a, ki so bili vajeni brezobzirno ravnati z zaporniki. Pohlovi ukrepi se zato v taborišči pogosto niso izvajali. V namen izboljšanja produktivnosti je bila leta 1940 ustanovljena sekcija I/5 v WuVHA-ju, ki je imela vlogo

---

³¹ Blatman, *The Death Marches*, 31.

³² Prav tam, 31.

³³ Herbert, »Forced Laborers«.

³⁴ Wachsmann, *Kl*, 206-207; Sofsky, *The Order of Terror*, 177.

³⁵ Bugglen, *Slave Labor*, 15.

nameščanja in upravljanja z zaporniško delovno silo. Na čelo te sekcije je Pohl postavil Wilhelma Burböcka.³⁶

Z namenom večje produktivnosti so v koncentracijskih taboriščih nastavljali dodatne paznike, ki so prihajali iz WuVHA-ja. Burböck je postavil temelje sistemu zbiranja informacij o prisilnih delavcih, ki so ga kasneje uporabljali tudi drugi deli administracije. Postavil je jasna pravila za prerazporeditev delavcev. Kljub novostim pa to ni pripeljalo do revolucionarnih sprememb.³⁷

V tem času se je začel tudi proces t. i. selektivne likvidacije. Za izboljšanje produkcije so nacisti začeli iz sistema izločati zapornike, ki jim niso prinašali gospodarske koristi. Zapornike so ločevali na zdrave in na nesposobne za delo (*arbeitsunfähig*). Tiste, ki so veljali za nesposobne, so ubili. Ta kriterij je deloval kot nov način sistematične likvidacije zapornikov. Prvič je bil uporabljen v operaciji 14 f 13, projektu IKL-ja, ki naj bi očistil koncentracijska taborišča in tako izboljšal produktivnost dela. Do sedaj ostaja nejasno, ali je ta projekt začel Burböck in skupina I/5 v WuVHA-ju, ali pa Glücksa v IKL-ju.³⁸

Uvedba tega kriterija je bila povezana predvsem z zdravniškim osebjem, ki je presoјalo, kdo je nesposoben za delo. Zdravniki so postali na tak način razsodniki o življenju in smrti. Kriterij sposobnosti za delo pa je postal tudi orodje nacistične ideologije. Rasizem in druge ideološke tendence so namreč v veliko primerih močno vplivale na delitev zapornikov. Mnogi so mislili, da je produktivnost biološko determinirana. Dejanska sposobnost je tako pogosto postala sekundarni dejavnik.³⁹

2.4 1942: PRITISK NA KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA IN NADALJNI UKREPI ZA IZBOLJŠANJE PRODUKTIVNOSTI

Pozimi 1941-1942 so Nemci prvič v drugi svetovni vojni doživeli večje neuspehe. Rusi so uspeli s pomočjo zime ustaviti nemško napredovanje. Vzpostavila se je vzhodna fronta, kjer

---

³⁶ Allen, Michael Thad. *The Business of Genocide: The SS, Slave Labor, and the Concentration Camps*. North Carolina: The University of North Carolina Press, 2002, 117-118.

³⁷ Prav tam, 119; Blatman, *The Death Marches*, 31-32.

³⁸ Prav tam, 32-33; Allen, *The Business of Genocide*, 124.

³⁹ Prav tam 126; Blatman, *The Death Marches*, 33-34.

so potekali boji do konca vojne.⁴⁰ Del vojne, za katerega je bila značilna bliskovita vojna ali »*Blietzkrieg*« je bil mimo, s tem pa se je povečal pritisk na nemško gospodarstvo.⁴¹

Leta 1942 je bilo v luči novih dogodkov v vojni sprejetih več odločitev, ki so bile pomembne za nadaljnji razvoj prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih.

Zaradi prvih vojnih izgub je bilo potrebno razširiti oboroževalno industrijo, kar je bila naloga Alberta Speera. Eden glavnih problemov, s katerimi se je soočil, je bilo pomanjkanje delovne sile.⁴² Za rešitev tega problema je bilo potrebno vzpostaviti organiziran uvoz večjega števila tujih delavcev. To nalogo je marca 1942 prevzel Fritz Sauckel, ki je postal glavni pooblaščenec za namestitev delavcev. Svojo nalogo je opravljal učinkovito in brezobzirno: v naslednjih dveh letih in pol je dal deportirati 2.5 milijona civilistov iz Sovjetske zveze, kar je pomenilo kar 20.000 ljudi na teden.⁴³

Dogajanje v vojni in pomanjkanje delovne sile je povečalo pritisk na vključitev koncentracijskih taborišč v širši gospodarski sistem. Večina dela v taboriščih v tem času je namreč še vedno služila SS-u. Posledično so sledili ukrepi za izboljšanje administracije in povišanje produktivnosti prisilnega dela.⁴⁴

V začetku 1942 je prišlo do birokratske reorganizacije institucije WuVHA-ja, ki se je preimenovala v Glavno pisarno za gospodarstvo in administracijo SS-a (*SS-Wirtschafts und Verwaltungshauptamt*, WVHA).⁴⁵ Marca tega leta je sledila vključitev institucije IKL v WVHA. S tem je IKL postala skupina D v WVHA-ju. Na čelu te skupine je ostal Richard Glücks. Ta sprememba je pomenila združenje dveh glavnih institucij, ki sta nadzirali dogajanje v koncentracijskih taboriščih, in centralizacijo oblasti pod Pohlom. Znotraj skupine D je bila namesto bivše skupine I/5 ustanovljena podskupina D2, ki se je ukvarjala z razporejanjem delavcev. Na čelo D2 je bil nastavljen Gerhard Maurer.⁴⁶

Pohl je moč, ki jo je dobil z birokratskimi spremembami, hitro izkoristil. Poleti 1942 je naredil čistko med poveljniki SS-a. Nadomestil je približno tretjino poveljnikov z argumentom, da gre za nesposobnost in korupcijo. Čistka poveljnikov pa je bila

---

⁴⁰ Nečak, Dušan in Božo Repe. *Oris Sodobne Obče in Slovenske Zgodovine. Učbenik za študente 4. Letnika*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2003, 113-114.

⁴¹ Herbert, »Forced Laborers«.

⁴² Bugglen, *Slave Labor*, 15.

⁴³ Herbert, »Forced Laborers«.

⁴⁴ Bugglen, *Slave Labor*, 16.

⁴⁵ Blatman, *The Death Marches*, 34.

⁴⁶ Bugglen, *Slave Labor*, 16; Allen, *The Business of Genocide*, 182.

problematična s strateškega vidika, saj je Pohl novo osebje nastavljal predvsem na podlagi zvestobe, ne pa vodstvenih sposobnosti.⁴⁷ Pohl je v sodelovanju z Glücksom in Maurerjem sprejel tudi veliko novih ukrepov za povišanje produktivnosti dela v taboriščih. Večina jih je bila namenjena podaljšanju delovnega časa, usmeritvi k bolj učinkovitemu delu in večjemu splošnemu pritisku na delavce. Ukrepi se niso ozirali na negativne vplive na delavce. Pohl je aprila 1942 pisal poveljnikom taborišč: »*Delo mora biti utrujajoče v pravem pomenu besede, da bo dosežena maksimalna produktivnost [...] Delovni čas je brez zgornjih omejitev.*«⁴⁸

Povečan pritisk pri delu je zapornikom znatno poslabšal pogoje. V drugi polovici leta 1942 je bila kot rezultat poslabšanja pogojev v koncentracijskih taboriščih stopnja smrtnosti najvišja do tedaj. V tem obdobju lahko začnemo govoriti o iztrebljanju z delom: prisilno delo je postalo orodje za pobijanje zapornikov.⁴⁹

V tem kontekstu je s pobijanji v koncentracijskih taboriščih sovpadel tudi začetek dokončne rešitve (*Endlösung*), sistematičnega genocida evropskih Judov. Odločitev, da je potrebno iztrebiti vse Jude iz Tretjega rajha, je šla z roko v roki s širitvijo sistema koncentracijskih taborišč, politiko iztrebljanja na osnovi dela in selektivne likvidacije. Pri tem je ostajal glavni cilj iztrebljanje Judov. Tako so koncentracijska taborišča postala glavno orodje holokavsta.⁵⁰

2.5 SPREMEMBA POLITIKE V SEPTEMBRU 1942

Septembra 1942 je prišlo do pomembne politične odločitve glede uporabe delavcev v koncentracijskih taboriščih. Zaradi pritiska na oboroževalno industrijo in gospodarstvo nasploh je Albert Speer Hitlerja prepričal v ključno spremembo pri uporabi delovne sile v taboriščih. Do takrat je veljalo, da se mora vse delo izvajati znotraj glavnih kampusov v taboriščih. Pri tem je vztrajal Himmler, saj je tako lažje obdržal svoj nadzor nad koncentracijskimi taborišči. To pa je bilo problematično zaradi slabe infrastrukture in slabih pogojev za delo v glavnih kampusih.⁵¹

---

⁴⁷ Prav tam, 179; Bugglen, *Slave Labor*, 18.

⁴⁸ Prav tam, 19.

⁴⁹ Prav tam, 19.

⁵⁰ Blatman, *The Death Marches*, 36.

⁵¹ Bugglen, *Slave Labor*, 16; Wachsmann, *Kl*, 407.

Delavce iz taborišč so od takrat naprej razporejali v podjetja tudi po principu »izposoje«. Zapornike so si lahko za delo izposodile privatne in državne industrije, za kar je SS prejel plačilo. Ta poteza je zmanjšala moč SS-a, saj so izgubili popolni nadzor nad delavci.⁵²

Proces premeščanja prisilnih delavcev v oboroževalno industrijo in privatno industrijo se je začel decembra 1942. Administrativno je proces potekal nekako tako: iniciativa za izposajo je prišla iz strani podjetij, ki so poslali prošnjo v D2 oddelek VWHA-a ali pa direktno vodjem koncentracijskih taborišč. Lokacije, kamor naj bi poslali delavce, so nato pregledali in ugotovitve sporočili Maurerju (vodji D2 oddelka). Maurer je bil v stiku s Speerom, ki je ocenil pomembnost določenega podjetja za napredek v vojni. Končno besedo je imel Pohl (vodja VWHA-ja). Dejanska izvedba premeščanja pa je bila naloga Maurerja in Glücksa (vodje oddelka D). Ta proces se je nekoliko spremenil v drugi polovici 1944, ko je prevzelo večjo vlogo Speerovo ministerstvo.⁵³

2.6 RAZVOJ SISTEMA PODTABORIŠČ

Potreba po uporabi zapornikov iz koncentracijskih taboriščih v oboroževalni industriji in z njo povezana sprememba politike v septembru 1942 sta močno vplivali na strukturni razvoj sistema koncentracijskih taborišč. Ker so bili glavni kampusi problematični za organizacijo prisilnega dela, je bilo bolj racionalno voziti delavce v delujoče tovarne kot premeščati produkcijo v glavne kampuse.⁵⁴

V tem kontekstu se je razvila organizacija zunanjih členov taborišč oz. podtaborišč. Ti so bili namenjeni temu, da bi delavce približali podjetjem in delovnim mestom, kar je pospešilo uporabo delovne sile iz koncentracijskih taborišč v industrijah, ki niso bile pod neposrednim nadzorom SS-a. To je bila velika sprememba tudi zato, ker je pomenila manjšo izolacijo zapornikov koncentracijskih taborišč. V veliko primerih so delali v manj zaščitenih območjih in skupaj s civilisti.⁵⁵

---

⁵² Herbert, »Forced Laborers«.

⁵³ Blatman, *The Death Marches*, 41.

⁵⁴ Wachsmann, *KI*, 410.

⁵⁵ Blatman, *The Death Marches*, 39.

Mrežo podtaborišč so začeli razvijati že leta 1942, ko je bilo skupaj 82 podtaborišč. Takrat je večina podtaborišč še vedno delala za SS: leta 1942 je bilo samo 5% vseh podtaborišč namenjenih oboroževalni industriji.⁵⁶

Za začetek sodelovanja podtaborišč v oboroževanju je bila ključna letalska industrija. Heinkel je bilo eno prvih podjetij, ki je začelo izkoriščati delovno silo podtaborišč. Sposojali so si delavce iz podtaborišča Sachsenhausen v Oranienburgu. Sodelovanje je bilo za podjetje Heinkel uspešno tako z vidika produktivnosti dela kot ugodnosti cen, kar je pomenilo uspeh tudi za podtaborišče. Oranienburg je zaradi tega postal model za nadaljnje izkoriščanje delovne sile iz koncentracijskih taborišč.⁵⁷

Z nadaljnjim razvojem vojne in posledično vse večjo povezavo koncentracijskih taborišč z drugimi industrijami je število podtaborišč v naslednjih letih strmo naraslo. Poleti leta 1943 jih je obstajalo približno 150, od katerih je približno tretjina delala za SS. Jeseni in pozimi leta 1944 pa se je med 50 in 80% vsega dela v koncentracijskih taboriščih odvijalo v podtaboriščih izven glavnega tabora. Ob koncu vojne je bilo podtaborišč več kot 600.⁵⁸

Z naraščajočim številom podtaborišč se je začela porajati tudi funkcijska razlika med glavnimi kampusi koncentracijskih taborišč in podtaborišči, še posebej proti koncu vojne. Glavni kampusi so dobili vlogo prehodnih središč. Po rekrutaciji so ostali zaporniki v glavnih kampusih do dodelitve v podtaborišča, kamor so bili potem poslani. Poleg tega so glavne kampuse pogosto uporabljali tudi kot odlagališča za bolne in umirajoče zapornike.

Glavna vloga podtaborišč pa je bila prav prisilno delo. Toda takšen sklep lahko naredimo zgolj na splošnem nivoju, saj ne upošteva razlik med posameznimi taborišči.⁵⁹

2.7 HITRO POVEČANJE POPULACIJE V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH POZIMI 1942/1943 IN UKREPI ZA ZMANJŠANJE STOPNJE SMRTNOSTI

Po spremembi politike v septembru 1942 je imel SS nalogo nadaljnjo povečati populacijo v koncentracijskih taboriščih.⁶⁰

---

⁵⁶ Bugglen, *Slave Labor*, 25.

⁵⁷ Prav tam, 26.

⁵⁸ Prav tam, 25, 45; Herbert, »Forced Laborers«.

⁵⁹ Wachsmann, *Kl*, 465-467.

⁶⁰ Bugglen, *Slave Labor*, 22.

Hitro povečanje populacije v koncentracijskih taboriščih so dosegli na več načinov. Himmler je uvedel spremembo, po kateri je bilo mogoče uvažati prisilne delavce iz vzhodne Evrope brez vpletenosti lokalnih oblasti. Ta sprememba je znatno pospešila uvoz poljskih in ruskih prisilnih delavcev in vojnih ujetnikov v koncentracijska taborišča.⁶¹ Povečalo se je tudi število aretacij znotraj Tretjega rajha. Posebej so se leta 1943 v primerjavi z prejšnjimi leti povečale deportacije Judov v taborišča.⁶²

Poleg tega je prišlo do novega dotoka v koncentracijska taborišča iz državnih zaporov. Avgusta 1942 je Otto-Georg Thierack, zvest pripadnik nacistične stranke, postal minister za pravosodje. To je izboljšalo položaj SS-a, saj je bil Thierack voljan sodelovati s Himmlerjem: opustil je do takrat veljavno pravilo, da morajo sodni obtoženci odslužiti svojo kazen v državnih zaporih. Odobril je premestitev zapornikov iz državnih zaporov v koncentracijska taborišča. V času od novembra 1942 do pomladi 1943 je bilo premeščenih več kot 20.000 ujetnikov.⁶³

Navedeni ukrepi so pomenili znaten dvig populacije v koncentracijskih taboriščih. Od decembra 1942 do avgusta 1943 se je število zapornikov skoraj potrojilo.⁶⁴

Drug način povečanja števila zapornikov je bil zmanjšanje stopnje smrtnosti. Nenaden dvig populacije je dodatno povišal že tako visoko stopnjo smrtnosti. Taborišča so postala prenaseljena, kar je zmanjšalo dostop do hrane in poslabšalo splošne razmere v taboriščih. Vodstvo SS-a je zato prvič sprejelo ukrepe za zmanjšanje stopnje smrtnosti v koncentracijskih taboriščih.⁶⁵

Ker je bilo pomanjkanje hrane eden od glavnih povzročiteljev smrti, je bilo ponovno dovoljeno prejemanje hrane iz zunanosti taborišč. To so izkoristile nekatere dobrodelne ustanove, kot je Rdeči križ, ki je v taborišča pošiljal pakete s hrano. Dodatno hrano je začelo pošiljati tudi nemško Ministerstvo za prehrano in kmetijstvo. Himmler se je odločil tudi začasno zmanjšati program selektivne likvidacije. Namesto selektivnega ubijanja so zapornike prisilili k delu. Poleg tega je SS z nastavitvijo zapornikov, ki so imeli medicinsko izobrazbo, povišal število zdravnikov. Administracija SS-a je tudi sprejela ukrepe za

---

⁶¹ Prav tam, 22.

⁶² Wachsmann, *KI*, 415.

⁶³ Prav tam, 419.

⁶⁴ Bugglen, *Slave Labor*, 24.

⁶⁵ Prav tam, 27.

zmanjšanje nasilja, ki se je dogajalo v taboriščih. Sprejeli so npr. ukrepe za zmanjšanja števila in dolžine apela in pogostosti telesnega kaznovanja.⁶⁶

Navedeni ukrepi sicer niso prinesli splošnih sprememb življenjskih pogojev v koncentracijskih taboriščih. V posameznih taboriščih so bili uvedeni v različnih oblikah in do različne mere. Problem so pogosto predstavljali pazniki, ki niso vedno delali tistega, kar jim je ukazalo pooblaščen vodstvo. Kljub razlikam in pomanjkljivostim v izvedbi pa je skupen vpliv vseh ukrepov vodil v pomembne spremembe. Kampanja je bila v celoti uspešna, stopnja smrtnosti se je z 8 do 19% leta 1942 znižala na 2 do 3% konec leta 1943.⁶⁷

Pomembno je poudariti, da upad stopnje smrtnosti kaže relativno zmanjšanje števila smrti, ne pa absolutnega. Zaradi vzporednega strmega vzpona populacije je število vseh mrtvih v nekaterih taboriščih v tem času celo naraslo. V Auschwitzu je, na primer, absolutno število smrti naraslo s približno 69.000 leta 1942 na približno 80.000 leta 1943.⁶⁸ Zaradi vojnih dogodkov pa je v naslednjih letih stopnja smrtnosti ponovno narasla.⁶⁹

2.8 NADALJNJA VKLJUČITEV KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ V OBOROŽEVALNO INDUSTRIJO IN PRESTAVITEV PRODUKCIJE V PODZEMLJE

Vključevanje koncentracijskih taborišč v oboroževalno industrijo je bilo tesno povezano z razvojem dogajanja v vojni. Do sredine leta 1943 so Nemci uspešno branili vojaško produkcijo pred bombardiranjem s tem, da so jo preselili na zaveznikom nedosegljiva mesta, npr. na Dunaj.⁷⁰ Situacija se je spremenila, ko so se zavezniki izkrcali v južni Italiji:⁷¹ v drugi polovici leta 1943 so začeli sistematično bombardirati centre nemške oboroževalne industrije. Nemška strategija za spopadanje z vse večjim pritiskom bombardiranja je bila prestavitev vojaške industrije pod zemljo, kar bi dolgoročno zaščitilo produkcijo. Speer in Hitler sta se odločila, da bo za prestavitev produkcije pod zemljo uporabljena predvsem delovna sila iz koncentracijskih taborišč.⁷²

Prvi sektor vojaške industrije, ki je bil prestavljen pod zemljo, je bila raketna produkcija. V ta namen je bilo leta 1943 ustanovljeno podjetje Mittelwerke GmbH. Podjetje je kot vodja

---

⁶⁶ Prav tam, 27; Wachsmann, *Kl*, 422-424.

⁶⁷ Blatman, *The Death Marches*, 42.

⁶⁸ Wachsmann, *Kl*, 426.

⁶⁹ Blatman, *The Death Marches*, 42.

⁷⁰ Bugglen, *Slave Labor*, 34-35.

⁷¹ Nećak in Repe, *Oris...*, 122.

⁷² Bugglen, *Slave Labor*, 34-35.

projekta sodelovalo s podtaboriščem Mittelbau-Dora, ki je priskrbelo delovno silo. Projekt je s strani SS-a vodil Hans Kammler. Gradnja infrastrukture, ki je bila potrebna za vzpostavitev podzemne produkcije, kot npr. grajenje sistema podzemskih tunelov, je tako padla na pleča zapornikov podtaborišča.⁷³

Do tega trenutka je izkoriščanja prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih narekovala predvsem letalska industrija. Od takrat pa je projekt z podtaboriščem Mittelbau-Dora postal novi model za obsežno izkoriščanje delovne sile iz koncentracijskih taborišč.⁷⁴ Kammler je zaradi uspešne izvršitve projekta postal ena od osrednjih oseb v nadaljnjih podvigih premeščanja produkcije pod zemljo, predvsem v letalski industriji.⁷⁵

V nadaljevanju so zavezniki osredotočili bombardiranje na letalsko produkcijo v prvi četrtini leta 1944 in nato na naftno produkcijo v drugi četrtini tega leta. Nemci so se odzvali z ustanovitvijo novega telesa znotraj ministerstva za orožje, imenovanega Jägerstab, ki je bilo zadolženo za obnovo letalske produkcije. Pri tem so sodelovali z letalsko industrijo (*Luftwaffe*). Ena glavnih nalog Jägerstaba je bil prav prenos produkcije pod zemljo. Za pridobitev delovne sile so sodelovali s Himmlerjem, ki je priskrbel visoko število delavcev iz koncentracijskih taborišč.⁷⁶ Avgusta 1944 je Jägerstab zamenjala organizacija Rüstungsstab.⁷⁷

Pomembno vlogo pri prestavljanju produkcije pod zemljo pa je imelo tudi podjetje TODT, ki je dobilo aprila 1944 nalogo vzpostavitve šestih »Jäger podjetij«. Od načrtovanih šestih sta sicer do konca vojne uspeli obratovati zgolj dve, ampak se je že s samim načrtovanjem in gradnjo teh podjetij povečal pomen TODTa. To podjetje je v naslednjih mesecih sodelovalo v več pomembnih projektih za vojaško industrijo. Posledično je postalo eno najvplivnejših podjetij v Tretjem rajhu, kar je pomenilo tudi veliko moči pri organizaciji uporabe prisilne delovne sile iz koncentracijskih taborišč.⁷⁸

Po zavezniškem napadu na naftno industrijo maja 1944 je Hitler nastavil Edmunda Geilenberga kot generala za neposredne zadeve v vojnem ministerstvu. Zadolžen je bil za zaščito pred grožnjo z bombardiranjem naftne produkcije, kar je postala prioriteta

---

⁷³ Prav tam, 34-35; Blatman, *The Death Marches*, 45.

⁷⁴ Bugglen, *Slave Labor*, 35.

⁷⁵ Herbert, Ulrich. *A History of Foreign Labor in Germany, 1880-1980. Seasonal Workers/Forced Laborers/Guest Workers*. Prevedel William Templer. Ann Arbor, Michigan: The University of Michigan Press, 1990, 174.

⁷⁶ Bugglen, *Slave Labor*, 40.

⁷⁷ Prav tam, 43.

⁷⁸ Prav tam, 40-41.

ministerstva. Geilenbergstab je imel za naftno industrijo podoben pomen kot Jägerstab za letalsko. Za naftno zaščito so načrtovali 200 objektov, ki naj bi jih dogradili v dveh fazah. Po izračunih naj bi za to porabili kar 200.000 delavcev. Toda pred koncem vojne ni produkcija nobenega teh objektov prinesla nič večjega. Kljub temu pa so od avgusta 1944 projekti za gradnjo teh objektov zahtevali ogromno materiala in delovne sile.⁷⁹

Novembra 1944 je bilo 1.8 milijona kvadratnih metrov podzemskega prostora pripravljenih za uporabo. Delo v omenjenih projektih, ki so ga morali v velikem številu izvajati zaporniki koncentracijskih taborišč, je bilo eno najtežjih vrst prisilnega dela.⁸⁰

2.9 DISTRIBUCIJA PRISILNIH DELAVCEV V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH IN UPORABA JUDOV

Zaradi slabšanja položaja Nemčije v vojni je bila rekrutacija prisilnih delavcev vse težja. Saukel je 1. marca 1944 prvič priznal, da mu ne bo uspelo uvoziti zahtevane kvote prisilnih delavcev iz tujine. To je ustvarilo še večji pritisk na koncentracijska taborišča, ki so ob koncu vojne postala zadnje rezerve delovne sile.⁸¹

V teh okoliščinah je bilo potrebno ponovno povečati uvoz populacije v koncentracijska taborišča. Nacisti so bili prisiljeni začasno opustiti najtrdnejše ideološko načelo - iztrebljanje Judov. Hitler je odobril uporabo Judov za delovno silo. Vsi Judi pa so morali biti deportirani izključno v koncentracijska taborišča in pod kontrolo SS-a. Na ta način so hoteli preprečiti kakršenkoli stik z nemško populacijo.⁸²

Po nemškem zavzetju Madžarske marca 1944 se je začela deportacija madžarskih Judov v Tretjem rajhu z namenom prisilnega dela. Večina deportiranih Judov je bilo še vedno ubitih po hitrem postopku v Auschwitzu: od približno 458.000 Judov so v plinskih celicah pobili okoli tri četrtine. Okoli 108.000 preživelih pa so v skupinah po 500 premestili oz. uporabili v pomembnih industrijskih projektih.⁸³

Do takrat je v oboroževalni industriji delalo relativno malo žensk iz koncentracijskih taborišč. To se je spremenilo z deportacijo z Madžarske, s katero je v sistem koncentracijskih taborišč

---

⁷⁹ Prav tam, 41-42.

⁸⁰ Prav tam, 42-43.

⁸¹ Prav tam, 44.

⁸² Herbert, *A History...*, 176.

⁸³ Prav tam, 176.

prišlo tudi več žensk. Zaradi pritiska situacije so bile tako prvič znatno povečalo število žensk v taboriščih in podtaboriščih.⁸⁴

Konec leta 1944 je bilo v koncentracijskih taboriščih okoli 600.000 zapornikov. Od tega je bilo okoli 480.000 ocenjenih kot sposobnih za delo. Po ocenah Pohla je okoli 140.000 od teh delalo pod Kammlerjem, okoli 130.000 za organizacijo TODT in okoli 230.000 za privatne industrije. Toda te ocene so zaradi več razlogov problematične. Pohl je namreč v distribuciji naštel 20.000 zapornikov več kot jih naj bi bilo primernih za delo. Poleg tega je nejasno, do kakšne mere se je prekrivalo število delavcev, zaposlenih v določenih podjetjih, s številom zaposlenih v projektih, za katera so delali.⁸⁵

Po ocenah Marca Bugglena lahko v splošnem rečemo, da je bila od 480.000 delavcev več kot tretjina zaposlena v letalski industriji. Velik pomen sta imela pri tem projekta Jägerstab in Geilenbergstab, v katerih je bila zaposlena približno četrtnina delavcev iz koncentracijskih taborišč.⁸⁶

2.10 JESEN 1944-POLETJE 1945: ZADNJI PRITISK NA DELAVCE IN MNOŽIČNI POBOJ

Zadnje obdobje vojne je bilo zaznamovano z vojaškim napredovanjem zaveznikov. Nemci so vojni izgubljali že dalj časa, ampak vodstvo je še vedno verjelo v možnost preobrata. Jeseni 1944 pa je izginil tudi nemški optimizem do zmage v vojni.⁸⁷

Brezizhoden položaj Nemcev v vojni je imel slabe posledice za zapornike v koncentracijskih taboriščih. Umik na vseh frontah in izredno vojaško stanje je pomenilo največje pomanjkanje delovne sile do tedaj. Ker uvažanje tujih delavcev ni bilo več mogoče, se je še večji pritisk za preskrbo z delovno sile zvalil na koncentracijska taborišča. Posledično se je populacija v taboriščih v tem obdobju še vedno širila: od poletja 1944 do januarja 1945 se je dvignila z okoli 525.000 na okoli 714.000 zapornikov, od česar jih je bilo približno 203.000 žensk. Speer je v tem obdobju vzpostavil skoraj popoln nadzor nad organizacijo in razporeditvijo prisilnih delavcev v taboriščih. SS je posledično postajala vse manj vplivna.⁸⁸

---

⁸⁴ Bugglen, *Slave Labor*, 49-50.

⁸⁵ Prav tam, 52.

⁸⁶ Prav tam, 53.

⁸⁷ Herbert, »Forced Laborers«.

⁸⁸ Bugglen, *Slave Labor*, 57-58.

Prenatrpanost in posledične epidemije so postajale vse večji problem. Koncentracijska taborišča, predvsem v glavnih kampusih, so bila natrpana z bolnimi in umirajočimi zaporniki, ki niso bili sposobni za delo. Ta problem so Nemci reševali z bolj učinkovitim pobijanjem. Poleg popolnega zanemarjanja umirajočih so začeli tudi z masovnimi poboji zapornikov. Za to nalogo so pripeljali tudi specialistične morilce iz Auschwitza, kar kaže na centralno organizacijo: šlo je za množični pokol.⁸⁹

V zadnjem obdobju je prišlo tudi do opuščanja koncentracijskih taborišč. Ta proces se je začel že julija 1944, ko je bil kot prvo večje taborišče opuščen Majdanek. Bolj ko so zavezniki napredovali, več je bilo opuščenih taborišč. Zapornike so premeščali v druga taborišča, kjer so bili prisiljeni delati do zadnjega. Preseljevanje je postalo dodaten način njihovega iztrebljanja, saj je tako umrlo na tisoče taboriščnikov. Umrli so zaradi same prisilne hoje, ali pa so jih preprosto ustrelili. Dodaten motiv za pokol je bilo tudi dejstvo, da so želeli Nemci na vsak način preprečiti prehod zapornikov v roke nasprotnikov.⁹⁰

Točno število smrti v koncentracijskih taboriščih je težko določiti, saj statistike niso bile natančno beležene.ocene kažejo, da sta umrli približno dve tretjini vseh ljudi, ki so bili poslani v koncentracijska taborišča. Končno število smrti gotovo presega 4 milijone.⁹¹

---

⁸⁹ Prav tam, 61; Sofsky, *The Order of Terror*, 41.

⁹⁰ Prav tam, 41-42.

⁹¹ Prav tam, 43.

3 OKOLIŠČINE IN POGOJI PRISILNEGA DELA

Nadaljujem s pregledom okoliščin, v katerih se je dogajalo prisilno delo v koncentracijskih taboriščih. Pri analizi okoliščin in pogojev je potrebno poudariti, da so obstajale velike razlike med različnimi obdobji razvoja taborišč, različnimi tipi taborišč in med posameznimi taborišči.⁹²

Za spremembe v pogojih na splošnem nivoju je pomemben opisani širši kontekst razvoja koncentracijskih taborišč med vojno. Še posebej je bil pomemben razvoj cilja taborišč v očeh nacističnih voditeljev: v različnih obdobjih je bila vloga prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih različna, in posledično so bili različni tudi pritiski na delavce in pogoji dela. V ožjem smislu je na pogoje prisilnega dela vplivalo več dejavnikov, kot so vrsta prisilnega dela, etnična pripadnost delavcev, individualne tendence paznikov in drugo.⁹³ Zaradi teh dejavnikov je potrebno razumeti analizo, ki sledi, kot pregled splošnih okoliščin. To velja tudi zaradi narave virov za analize okoliščin, saj gre pogosto za uporabo osebnih pričevanj in sklepanje s posamičnega k splošnemu.

3.1 OBREMENJUJOČI DEJAVNIKI DELOVNIH POGOJEV V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH

Na slabe pogoje v koncentracijskih taboriščih je vplivalo več dejavnikov hkrati.

Prvi je sistematično preobremenjevanje s samim prisilnim delom. Mnogi zaporniki so bili vsak dan podvrženi nepredstavljivo napornemu fizičnemu delu, ki jih je sistematično izčrpavalo. Naloge, kot so vlečenje, potiskanje ali prenašanje materiala, so predstavljale stalen fizični napor za telo. Zapornike so prisilili, da so delali do zadnjih moči. Pretiran fizični stres in stalni boj z lastnim telesom je imel pogubne posledice za psihično stanje delavcev. Vsakdanji trud za preživetje je postal dominantna sila v njihovem življenju.⁹⁴

Velik problem je predstavljalo tudi pomanjkanje sredstev za delo. Narava različnosti vrst dela je pogosto pomenila, da so morali delavci opravljati naloge z zelo pomanjkljivim orodjem ali

---

⁹² Herbert, »Forced Laborers«.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Sofsky, *The Order of Terror*, 186.

brez orodja. Zaporniki so morali opravljati tudi naloge, za katere niso imeli potrebnega znanja in sposobnosti, kar je dodatno otežilo pogoje pri delu.⁹⁵

Preobremenjenost, pomanjkanje orodij in znanja za specifična dela so vplivali tudi na pogostost nesreč pri delu. Varnostni ukrepi ali kakršnakoli skrb za varnost delavcev niso obstajale. Nesreče so pogosto namerno povzročili tudi sami pazniki.⁹⁶

Pomemben dejavnik pritiska na delavce je predstavljalo nasilje paznikov. Nasilje in ustrahovanje je bil stalen del sistema koncentracijskih taborišč od samega začetka. Pri izvajanju nasilja so imeli pazniki proste roke, kar je pomenilo, da so bili zaporniki podvrženi osebni krutosti posameznikov.⁹⁷

Obremenjujoč dejavnik prisilnega dela je bil občutek nesmiselnosti, monotonosti in brezmejnosti. Delavci so morali iz ure v uro in iz dneva v dan opravljati isto nalogo. V delu niso videli namena ali konca. Tak način dela je uničil časovno in ciljno usmerjeno strukturo navadnega človeškega dela. V delavcih je vzbujal občutke večne sedanosti in brezupnosti.⁹⁸

3.2 ŽIVLJENJSKI POGOJI V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH: HRANA, OBLEKE IN BOLEZNI

Poleg prisilnega dela in fizičnega nasilja so zaporniki trpeli tudi zaradi splošnih življenjskih pogojev v taboriščih.

Pomanjkanje hrane in stradanje je bil eden od glavnih vzrokov smrti v koncentracijskih taboriščih. Večina zapornikov v taboriščih je bila podhranjenih (ocenjeno je, da približno 90% zapornikov v podtaboriščih ni dobivalo zadostne prehrane). Situacija je v splošnem postajala slabša v teku vojne, kar je bil rezultat splošnega pomanjkanja surovin v državi.⁹⁹

Pravila za dodeljevanje hrane je določilo Ministerstvo za prehrano in kmetijstvo. Določili so tedenske količine za zapornike, ki jih je potem dobilo osebje SS-a. V splošnem bi bile dostavljene količine v celoti zadostne za preživetje zapornikom, ki so opravljali manj naporno delo. V nekaterih primerih so bile količine, merjene v gramih, primerljive z Evropskim standardom med vojno. Toda dodeljene količine zaporniki večinoma niso dobili v

---

⁹⁵ Prav tam, 188.

⁹⁶ Prav tam, 186.

⁹⁷ Prav tam, 32; Bugglen, *Slave Labor*, 287.

⁹⁸ Sofsky, *The Order of Terror*, 190.

⁹⁹ Bugglen, *Slave Labor*, 78-80.

celoti. Nadzorniki v taboriščih se preprosto niso držali predpisanih odmerkov. Osebe SS-a in kapi so namerno sabotirali pretok prehrane. Kot primer lahko vzamemo podatke iz taborišča v Husumu, ki kažejo, da je povprečni zapornik dejansko dobil le polovico namenjene hrane.¹⁰⁰

Poleg slabe prehranske situacije je imelo na vsakdanje življenje zapornikov velik vpliv tudi nezadostna preskrba z oblekami. Smernice za dodeljevanje oblačil so prav tako prišle s strani oblastnih institucij, od WVHA-ja. Na začetku vojne je bila preskrba z oblačili še relativno dobra, saj so umazana oblačila vsak mesec zamenjali. Z razvojem vojne in vzporednim širjenjem populacije pa je preskrba oblačil postajala vse slabša. Glavni problemi so bili pomanjkanje oblačil, neprimerne velikosti oblačil in neprimerna oblačila za zimo. Dejstvo, da se je povprečna stopnja smrtnosti povečala pozimi, kaže na usodne posledice pomanjkanja oblačil. Situacijo je lahko poslabšalo tudi osebje SS-a z nesmiselnimi pravili. V nekaterih primerih niso dopuščali niti medsebojne zamenjave oblek zaradi velikosti.¹⁰¹

V koncentracijskih taboriščih so tudi pogosto razsajale bolezni. Na visoko stopnjo bolezni so tako posredno kot neposredno vplivali nekateri že omenjeni dejavniki, kot preobremenjenost z delom, podhranjenost, pomanjkanje oblek, nasilje, ki so negativno vplivali na odpornost na bolezni. Poleg tega sta bili higiena in sanitarna ureditev v taboriščih zelo slabi. Pogoste so bile težave s kožo, tkivom, notranjimi organi, razvoj čirov, ozeblin in prehladov. Zaradi stalnega stika z drugimi zaporniki in pomanjkanja higiene so še posebej velik problem predstavljale epidemije, kar se je nadalje poslabšalo s širjenjem populacije. Problem epidemij so reševali z ločenimi prostori za bolne zapornike. Odhod v take prostore je zaradi pomanjkanja pomoči pogosto pomenil smrtno obsodbo.¹⁰²

Kot lahko vidimo so bili dejavniki pri splošnih življenjskih pogojih in pogojih pri delu med seboj prepleteni in so vplivali drug na drugega.

3.3 POTEK VSAKDANJKA

Zapornike so navadno prebujali z žvižganjem paznikov med četrto in peto uro zjutraj v poletnem času in med šesto in sedmo uro pozimi. Za zajtrk so navadno dobili kos kruha in pinto juhe. Sledil je jutranji apel - štetje zapornikov. Potekal je na prostem v vsakem

---

¹⁰⁰ Prav tam, 80; Wachsmann, *KI*, 211.

¹⁰¹ Bugglen, *Slave Labor*, 81.

¹⁰² Wachsmann, *KI*, 212.

vremenu. Ponavadi je trajal vsaj eno uro. Če je prišlo do napake pri štetju, so bili zaporniki prisiljeni stati na mestu tudi več ur na dan.¹⁰³

Sledila je razdelitev v dodeljene delovne skupine, ki so opravljale različna dela, in odhod na delo. Delovni dan se je navadno končal okoli petih popoldan pozimi in okoli osmih poleti. Pozno popoldne so imeli delavci polurni premor za malico.¹⁰⁴

Ko so se vrnili z dela je sledil večerni apel, saj so morali zabeležiti število smrti pri delu. V nekaterih taboriščih so se morali pri tem oglasiti tudi umirjajoči, trupla mrtvih pa so za štetje ležala na tleh na mestu, kjer bi morali stati.¹⁰⁵

Glaven dnevni obrok je potekal zvečer. Navadno je vseboval kruh, namaz, hrenovko in sir. Zaporniki so šli spat med osmo in deseto uro zvečer, odvisno od letnega časa. Ko so spali, so imeli lahko velikokrat oblečeno zgolj majico, celo pozimi.¹⁰⁶

Pazniki so pogosto obremenjevali zapornike z dodatnimi obremenitvami, pogosto brez razloga. Dodeljevali so jim dodatna opravila, telesno so jih kaznovali, ponoči so vdirali v spalnice. Dejstvo, da je zapornike lahko nova kazen doletela kadarkoli glede na voljo paznikov, je pomenilo dodaten psihološki pritisk. Nenehno prisotna grožnja jim je kalila mir tudi v času, ko sicer niso bili prisiljeni delati ničesar.¹⁰⁷

3.4 DELOVNE SKUPINE IN VRSTE DELA

Znotraj koncentracijskih taborišč so zapornike razdelili v različne delovne skupine, ki so bile zadolžene za različne naloge. Vrste dela, v katerega so bili zaporniki prisiljeni, so se med seboj močno razlikovale. Dodelitev določeni delovni skupini je krojilo vsakdanjo usodo zapornikov in je pomembno vplivalo na pogoje dela in možnost preživetja.¹⁰⁸

Pri razdelitvi v delovne skupine so bili zaporniki, ki so imeli za taborišče uporabno znanje ali spretnosti, navadno v boljši poziciji kot ostali. Zaradi določene sposobnosti jim je bilo dodeljeno delo, ki je bilo navadno manj zahtevno kot druga. Preostali zaporniki so bili

---

¹⁰³ Levi, Primo. *Potopleni in rešeni*. Prevedla Irena Prosenc Šegula. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003, 93; Kogon, Eugen. *The Theory and Practice of Hell. The German Concentration Camps and the System Behind Them*. Prevedel Heinz Norden. 2. izdaja. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2006, 73-74.

¹⁰⁴ Prav tam, 75.

¹⁰⁵ Prav tam, 75.

¹⁰⁶ Prav tam, 79.

¹⁰⁷ Prav tam, 80.

¹⁰⁸ Prav tam, 81-82.

uporabljeni preprosto tam, kjer je zmanjkovalo delovne sile. Veze in podkupovanja paznikov so včasih vplivala na dodelitev v ugodnejše skupine.¹⁰⁹

Pri delovnih skupinah lahko naredimo osnovno distinkcijo med delom znotraj in delom zunaj glavnega štaba.¹¹⁰

Nasploh lahko rečemo, je bilo delo znotraj taborišča najbolj prizanesljivo. V notranjosti je navadno delalo do dve petini vseh zapornikov. Notranje delo je vključevalo skupine zadolžene za čiščenje, pranje, urejanje oblek in opreme; zaposleni so bili v bolnicah za zapornike, za urejanje pošte zapornikov itn. Najlažja od teh opravil so bila pogosto rezervirana za invalidne zapornike.¹¹¹ Med bolj zahtevno delo v notranjosti je sodilo delo skupine, zadolženih za tlakovanje poti znotraj taborišč, latrine in vrtnarjenje. Vrtnarjenje je sploh veljalo za eno najtežjih vrst dela.¹¹²

Delo v zunanosti je bilo bolj zahtevno. Zaporniki, ki so delali na prostem, so bili bolj podvrženi slabemu vremenu, večjemu nasilju in pomanjkanju ustreznega orodja. Zunanje delo je vključevalo skupine, ki so bile zadolžene za izkopavanje in gradnjo materiala, prevoz materiala in delo v kamnolomu. Delo v kamnolomu je veljalo za najbolj naporno in uničujoče. Med manj zahtevno delo v zunanosti je štela skupina, ki je delala za poveljniški štab.¹¹³

Prisilno delo je osebje SS-a pogosto izkoriščalo za lastne interese posameznikov. To je bilo še posebej izrazito v času praznikov. Produkcijo, ki je bila namenjena industriji, so preusmerili v lastne domove in domove svojih prijateljev. Korupcija SS-a je na ta način škodila učinkovitosti produkcije.¹¹⁴

3.5 NADZOR DELA

Zaporniki so bili med delom strogo nadzorovani. Nalogo nadzorovanja je imelo več enot.

Pazniki SS-a so varovali ogrado taborišča, spremljali delovne skupine, ki so potovale do dela, in krožili okrog delovnih mest. Uradno je bila njihova naloga omejena predvsem na nadzor in preprečevanje pobegov. Poseganje v delo je pripadlo lokalnim poveljnikom SS-a, ki so imeli

---

¹⁰⁹ Prav tam, 81-82.

¹¹⁰ Prav tam, 84.

¹¹¹ Prav tam, 84.

¹¹² Prav tam, 88.

¹¹³ Prav tam, 89-93.

¹¹⁴ Prav tam, 84.

skoraj absolutno moč nad svojim območjem. Če je šlo za večje taborišče, niso morali biti vedno prisotni. Iz tega razloga so pogosto naključno kaznovali zapornike, da so ustvarili atmosfero nenehnega zastrahovanja.¹¹⁵

Najbolj direktno vpleteni v poseganje v delo so bili kapi. To so bili zaporniki, ki so sodelovali z osebjem SS-a pri nadziranju drugih taboriščnikov. Zaporniki so ponavadi postali kapi, da bi izboljšali lastni položaj v koncentracijskem taborišču, saj so s tem dobivali razne prednosti. Mogoče pa je tudi domnevati, da je bil velikokrat prisoten tudi element oblastiželjnosti.¹¹⁶

Ker so kapi prihajali iz vrst zapornikov, jih je bilo vedno dovolj. Kapi so bili tisti, ki so dejansko izvajali večino nalog in največ nasilja. Bili so ključnega pomena za organizacijo prisilnega dela v taboriščih. Na njih je bil tudi močan pritisk, da bi bilo delo dobro opravljeno, saj so jih lahko kadarkoli zamenjali. Moč, ki so jo pridobili z sodelovanjem z nacisti, so lahko hitro izgubili. Ohranitev privilegiranega položaja je bila odvisno od učinkovitosti delovne skupine, ki so jo nadzirali. Za doseganje tega cilja so storili vse, kar je bilo za to potrebno, vključno z krutim nasiljem nad drugimi taboriščniki. Sistem kapov je na ta način inherentno promoviral nasilje, saj je bila uporaba nasilja v skladu z njihovimi osebnimi interesi.¹¹⁷

Sistem privilegiranja zapornikov, ki so z oblastjo sodelovali, je gojil hierarhično strukturo totalitarne družbe znotraj taborišč. V takem sistemu se je oblast vedno delila od zgoraj. Posledično je bil nadzor od spodaj nemogoč. Zaporniki brez privilegijev so bili popolnoma nemočni.¹¹⁸

Pomembno je poudariti, da totalitarne hierarhije ne smemo popolnoma enačiti z že omenjeno rasno hierarhijo znotraj taborišč. V prvi je šlo za privilegiranje in zatiranje na podlagi pripravljenosti za sodelovanje, pri drugi pa na podlagi rasne pripadnosti. Sistema pa sta bila med seboj povezana, saj je rasna ideologija vplivala na vse odločitve osebja SS-a, ki je značilnosti rase mešal z drugimi lastnostmi in sposobnostmi.¹¹⁹

Po uvedbi sodelovanja SS-a s privatno industrijo so delo nadzirali tudi civilni delavci in nadzorniki iz privatnih podjetij. Krutost teh skupin je bila večinoma odvisna od političnih

---

¹¹⁵ Sofsky, *The Order of Terror*, 192.

¹¹⁶ Levi, *Potopljeni in rešeni*, 35.

¹¹⁷ Sofsky, *The Order of Terror*, 192.

¹¹⁸ Levi, *Potopljeni in rešeni*, 35.

¹¹⁹ Allen, *The Business of Geocide*, 126.

prepričanj posameznikov. Da ne bi prišlo do pomoči ali sodelovanja med civilisti in zaporniki, so bili uvedeni tudi kazenski predpisi za civiliste.¹²⁰

S hitrim širjenjem populacije v koncentracijskih taboriščih in razvojem sistema podtaborišč je proti koncu vojne začelo nadzornikov primanjkovati. Nacisti so za rešitev tega problema leta 1944 postavili za nadzornike v taboriščih bivše vojake. Ta praksa je sprožila velike spremembe v sistemu nadziranja: aprila 1944 je osebje koncentracijskih taborišč štelo okoli 22.000, do konca leta pa je to število zraslo čez 50.000.¹²¹

Veliko rekrutiranih vojakov je bilo rezervistov. Nasploh so bili manj ideološko motivirani kot prejšnji pazniki, ki so bili prostovoljci. Proti koncu vojne so se vse bolj bali tudi maščevanja zaveznikov po predvidnem porazu. Z dotokom novega osebja pa so prihajale tudi ženske, ki so bile do takrat bolj izjema kot pravilo.¹²²

Z novim dotokom paznikov je tako nastala razlika med veterani SS-a in nasploh bolj prizanesljivimi novimi pazniki. Posledično so se življenja nekaterih posameznih zapornikov sicer nekoliko izboljšala, ampak na splošne razmere v taboriščih je imel prihod novih paznikov relativno majhen vpliv. Veterani so imeli še vedno glavno besedo: stara skupina ideološko močno motiviranih paznikov je zadoščala za nadaljevanje nasilja in ustrahovanja tudi v luči številčne premoči novincev.¹²³

3.6 SISTEM BONUSOV

Dejavnik prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih je bil tudi sistem bonusov ali iniciativ za izboljšanje produkcije. Sistem bonusov so začeli nacisti bolj striktno vpeljevati z razvojem vojne, ko je zaradi gospodarskih pritiskov produktivnost dela postajala vse pomembnejša. Nacistični vrh je dal poseben poudarek na taktiko bonusov leta 1943, toda v nekaterih taboriščih so v različnih oblikah obstajali že prej. Himmler je bil prepričan, da lahko na ta način znatno izboljšajo produktivnost prisilnega dela.¹²⁴

---

¹²⁰ Sofsky, *The Order of Terror*, 193.

¹²¹ Wachsmann, *Kl*, 467.

¹²² Prav tam, 467-469.

¹²³ Prav tam, 470-471.

¹²⁴ Prav tam, 411-412.

Bonusi so vsebovali denar v obliki kuponov, tobak, dodatno hrano, možnost pošiljanja pisem sorodnikom, pravico nošenja dolgih las in obisk bordelov. Inicijativo za vzpostavitev bordelov je promoviral predvsem Himmler, ki je mislil, da bodo najbolj učinkovit bonus.¹²⁵

Sistem bonusov nasploh ni imel velikega učinka na produktivnost prisilnega dela. Za to je obstajalo več razlogov. Sistem je vplival le na majhen del populacije, saj so bonuse dobivali le redki. V taborišču Monowitz, na primer, je bilo nagrajenih približno 15% zapornikov. K temu je prispevalo tudi osebje SS-a, ki si je v nekaterih primerih preprosto prilastilo dodatke. Poleg tega so biti zaporniki, ki so dobivali bonuse, tudi velikokrat razočarani. Kupone so lahko uporabili samo znotraj taborišč, kjer zaradi splošnega pomanjkanja pogosto ni bilo dobrih možnosti vnovčenja. Predvsem pa sistem bonusov ni imel večjega učinka zato, ker je bila večina delavcev že povsem izmučenih. Višja produktivnost dela pri mnogih preprosto ni bila mogoča. Sistem bonusov je vplival le na nekaj posameznikov in povečal prepad med manj številčnimi privilegiranci in ostalimi zaporniki.¹²⁶

Dejstvo, da so Himmler in drugi voditelji SS-a mislili, da bo opisani sistem pomembno zvišal produkcijo, kaže na njihovo nerazumevanje dejanske realnosti prisilnega dela v taboriščih.

3.7 IZOGIBANJE DELA, SABOTAŽE IN DELO KOT OBRAMBA

Zaporniki so se poskušali na razne načine izogniti prisilnemu delu. Poleg sodelovanja z oblastmi in iskanja dela v lažjih delovnih skupinah je bil pogost princip »dela z očmi«. Izkoristili so dejstvo, da nadzorniki pogosto niso mogle neprestano opazovati vseh delavcev hkrati. Če niso bili pod direktnim nadzorom, so za delo potrošili manj energije ali pa so prenehali delati. Ko so bili pod neposrednim nadzorom, pa so začeli delati z vsemi silami.¹²⁷

Zaporniki so v nekaterih primerih tudi organizirali sabotaže. Sabotaže so zahtevale sodelovanje več zapornikov, kar je pomenilo, da so bile ponavadi organizirane znotraj etničnih ali političnih skupin. Pogosti iniciatorji takih akcij so bili komunisti. Poleg možnosti komunikacije je bilo potrebno tudi dobro tehnično znanje, saj so morali izvesti sabotažo na takšen način, da je bila videti kot nesreča. Uspešnost je bila odvisna od stopnje direktnega nadzora paznikov. Primeri sabotažnih dejanj v koncentracijskih taboriščih vključujejo

---

¹²⁵ Prav tam, 412.

¹²⁶ Prav tam, 412-414.

¹²⁷ Kogon, *The Theory...*, 99-100.

uničenje strojev, mešanje distribucije materialov in razširjanja informacij, zmanjšanje produkcije z nepravilno uporabo orodja ipd.¹²⁸

Sabotaže kot način upora pa niso predstavljale resne grožnje samemu taboriščnemu sistemu. Pomembnejši je bil simboličen pomen takih akcij; sabotaža je delovala kot obramba pred demoralizacijo in nemočjo zapornikov v sistemu.¹²⁹

V nekaterih primerih pa je lahko delo postalo celo obramba. To je veljalo predvsem za posameznike, ki so imeli znanje, koristno taboriščnemu sistemu, in so lahko opravljali svoj poklic. Delo je tako lahko predstavljalo umsko vajo, ki je odvrčala misel na nasilje in smrt. Omogočila jim je ohranitev človeškega dostojanstva.¹³⁰

3.8 SPOMINI IN PRIČEVANJA

Za boljše razumevanje splošnih in delovnih razmer v koncentracijskih taboriščih v tem poglavju navajam spomine Erna Szépa, Prima Levija in Eugena Kogona.

Ernő Szép je bil madžarski pesnik in pisatelj židovske krvi. Po ruskem pritisku na Budimpešto 15. Oktobra 1944 so Nemci zaradi poslabšanja situacije pošiljali v prisilno delo tudi starejše »nasprotnike države«. Eden od njih je bil 60-letni pesnik, ki so ga 20. oktobra odpeljali v prisilno delo na robu Budimpešte. V taborišču je preživel naslednjih 19 dni. Po vojni, leta 1945, je napisal knjigo *Vonj ljudi: spomini holokavsta na Madžarskem (The Smell of Humans: A Memoir of the Holocaust in Hungary)* v kateri opisuje svojo zgodbo iz taborišča.¹³¹

Szép veliko govori o okoliščinah in pogojih dela in bivanja v taborišču. Prostor, v katerem so delavci spali, je bil očitno premajhen za število delavcev. Spati so morali na trdnih tleh ali na slami. Zaradi slabih pogojev za počitek in spanje so bila pogosta trenja med samimi delavci.¹³² Vstajali so ob 4:30 zjutraj. Za zajtrk so dobili kruh in slanino, ki pa je bila tako pokvarjena, da je Szép kljub lakoti ponavadi ni pojedel. Med delom so imeli kratek počitek in čas za kosilo, ki pa ga včasih sploh niso dobili.¹³³ Nasilje nadzornikov je bila stalnica med prisilnim delom. Poleg pogostih udarcev, usmerjenih proti delavcem, ki po presoji paznikov

---

¹²⁸ Sofsky, *The Order of Terror*, 194.

¹²⁹ Prav tam, 194-195.

¹³⁰ Levi, *Potopljeni in rešeni*, 98.

¹³¹ Szép, Ernő. *The Smell of Humans. A Memoir of the Holocaust in Hungary*. Prevedel John Bátky. New York: Central European University Press, 1994, ix-xi.

¹³² Prav tam, 115-117.

¹³³ Prav tam, 111.

svoje naloge niso opravljali dovolj hitro, avtor posebej opiše dva primera, ko je paznik zapornika dalj časa pretepal tako, da so lahko to vsi videli. Pretep je bil v obeh primerih po pričanju avtorja neizzvan.¹³⁴

Szép piše tudi o dnevu, ko so bili prisiljeni nadaljevati delo kljub nemogočim pogojem. Zaradi dežja je bila zemlja težja, kar je pomenilo, da s kopanjem niso dosegli ničesar: »*blatna prst je vesčas padala nazaj v jarek; noben od nas ni imel dovolj moči, da bi jo lahko vrgel tri metre v višino. Do gležnjev v mrzli vodi, napenjujoč se brez rezultatov, sem dosegel točko, ko sem mislil, da bom naravnost znorel. Dejstvo, da se nisem zrušil na tla, je bil pravi čudež*«. ¹³⁵

Primo Levi je bil italjanski kemik in pisatelj judovskega rodu. Februarja 1944 so ga odpeljali v Auschwitz, kjer je preživel naslednjih 11 mesecev. Po vojni je napisal več del o svojih izkušnjah in preživetju v koncentracijskem taborišču: *Ali je to človek* (1947), *Premirje* (1963), *Potopljeni in rešeni* (1986) in druge. ¹³⁶

V delu *Ali je to človek* Levi piše o lastnem doživetju prisilnega dela v taborišču. Spominja se dneva, ko so morali prenešati težke tramove za tlakovanje poti; tako delo je veljalo za enega lažjih opravil. Levi opisuje, kako jim je na začetku nadzornik razdelil železne vzvode za delo, pri čemer so se zaporniki stepli za lažje vzvode. Kljub dejstvu, da ta tip dela ni bil med težjimi, je bilo zanj skoraj nevzdržno. O tej veliki muki Levi piše: »...*A tramovi so vgreznjeni v teren in tehtajo vsak po osemdeset kilogramov; to je nekako na mejni naših zmogljivosti. Krepkejši lahko v parih prenašajo tramove kako uro. Zame je to prava muka, tovor mi izpahuje kost na ramenu, že po prvem nošenju sem gluha in skoraj slepa od napora; zagrešil bi še tako grdobijo, da bi se le mogel izogniti drugemu*«. ¹³⁷

Tegobi se je poskušal čimbolj izogniti tako, da je rekel, da mora iti na stranišče in pri tem zapravil čim več časa. Čim več časa je poskušal prihraniti tudi, ko od odlagališča hodil nazaj po nove tramove. Poleg tega je imel srečo, da je bil v paru z krepkejšim zapornikom, ki je lahko opravil večji del napora: ker je bil Levi manjši je pri dvigovanju tramov več teže padlo na drugega. S takimi načini izogibanja dela je poskušal preživeti vsakdanjik. ¹³⁸

Eugen Kogon je bil nemški sociolog, novinar in pisatelj, ki je glasno nasprotoval nacističnemu režimu. Leta 1939 so ga kot političnega nasprotnika zaprli v koncentracijsko

---

¹³⁴ Prav tam, 125-125, 131.

¹³⁵ Prav tam, 135.

¹³⁶ Levi, *Potopljeni in rešeni*, 171-173.

¹³⁷ Levi, Primo. *Ali je to človek. Premirje*. Prevedel Sergij Šlenc. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004, 58.

¹³⁸ Prav tam, 58-60.

taborišče Buchenwald, kjer je preživel naslednjih šest let. Zaradi svojih izkušenj v novinarstvu je po osvoboditvi 1945 dobil nalogo poročanja o taborišču, ki je bilo končano maja 1945. Leto kasneje je na podlagi poročila izdal tudi knjigo *SS Država (Der SS-Stat, v angleškem prevodu The Theory and Practice of Hell: The German Concentration Camps and the System Behind Them)*.¹³⁹

Kogon piše tako o sistemskem delovanju koncentracijskega taborišča kot tudi o specifičnih incidentih. Večrat opisuje krutost paznikov. Pomladi 1944 piše o posebej krutem incidentu, kjer je paznik videl dva Juda, ki po njegovi presoji nista delala zadostno. Zato je naročil Poljaku z imenom Strzaka, da ju živa pokoplje. Strzaka pa ni sledil ukazom in se je uprl. Paznik je nato prisilil Poljaka, da se je ulegel v grobove, namenjene Judom, in Juda prisilil, da sta zakopala Strzaka. Juda sta v strahu za življenje ubogala. Kogon je pri tem poudaril, da se taki incidenti niso dogajali pogosto, ampak je bilo dejstvo, da so se lahko zgodili kadarkoli, del nenehno prisotnega psihološkega pritiska na zapornike.¹⁴⁰

---

¹³⁹ Kogon, *The Theory...*, xii-xv.

¹⁴⁰ Kogon, *The Theory...*, 89-90.

4 IDEOLOGIJA IN PRODUKTIVNOST

Prisilno delo v koncentracijskih taboriščih je služilo več namenom, ki so med seboj prihajali v konflikt. Glavni razcep sta povzročali uresničenje nacistične ideologije na eni in uporaba prisilnega dela za gospodarstvo na drugi strani. Primarni namen koncentracijskih taborišč v ideološkem smislu je bil iztrebljanje ljudi, ki so jih nacisti opredelili kot nasprotnike države. Ideološke osnove so bile v mnogih primerih v protislovju z gospodarsko vlogo prisilnega dela. Z vidika gospodarstva je bil cilj čimbolj produktivno izkoriščevanje zapornikov za delo.¹⁴¹

Gospodarske zahteve druge svetovne vojne so močno pritiskale na državo, kar je posledično pripeljalo do velikega pomanjkanja delovne sile v Tretjem rajhu. Z vidika zmage nacistov v vojni bi bilo zato gospodarsko racionalno izkoriščati delo v vsaki obliki. V koncentracijskih taboriščih so imeli na razpolago domala brezplačno delovno silo, ki so jo zaradi ideologije samo delno izkoristili. Ideološko ozadje je na ta način škodovalo možnosti zmage nacistov v drugi svetovni vojni. Nacistična ideologija je bila v tem smislu dejansko v protislovju z lastnimi interesi nacistov.¹⁴²

Kako so upravičili delovanje, ki je škodilo vojaškemu uspehu?

Pri odgovoru na to vprašanje moramo upoštevati vlogo ideologije z nacistične perspektive, torej s perspektive ljudi znotraj ideologije. Rasizem je bil vgrajen v temelje njihove družbe in njihovega načina razmišljanja. Verjeli so v superiornost svoje rase in so posledično druge rase pojmovali kot nevarnost. Mislili so, da odstranjevanje »nasprotnikov države« na rasistični podlagi krepi nemško družbo. Zato je bilo iztrebljanje drugih ras iz njihove perspektive smiselno. Z vidika ideoloških predpostavk so tako dejansko ravnali racionalno.¹⁴³

Rasizem pa je vplival na upravičevanje slabe produkcije tudi v drugih pomenih. Za slabo produktivnost prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih so pogosto krivili zapornike, ne pa sistema. Verjeli so, da so zaporniki zaradi rase manj sposobni in zato ne morejo delati tako produktivno kot Nemci. Rasizem jim je omogočil, da so krivdo valili na zapornike.¹⁴⁴

Pomembno je tudi omeniti, da so bili nacisti pred in na začetku vojne prepričani v svojo zmago. Niso predvideli vojaških izgub in problemov z delovno silo, tako da izkoriščanje tuje

---

¹⁴¹ Herbert, *A History...*, 177.

¹⁴² Prav tam, 177.

¹⁴³ Prav tam, 179.

¹⁴⁴ Allen, *The Business of Geocide*, 185.

delovne sile ni bilo vnaprej načrtovano. Ideologiji so na začetku dajali prednost, ker niso upoštevali, da bodo potrebovali dodatno delovno silo.¹⁴⁵

4.1 SPREMEMBA S POTEKOM VOJNE

Prednost ideologije ali produktivnosti kot cilja prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih se je spreminjalo skozi različna obdobja. Povečini ni šlo zgolj za obstoj enega ali drugega, ampak za kombinacijo obeh. Na dajanje prednosti enem ali drugemu so vplivali zunanji dejavniki.¹⁴⁶

Spremembo poudarka v različnih obdobjih nakazujejo dogodki, ki so bili predstavljeni v prvem poglavju. V tem delu naloge bomo izpostavili in nadalje razložili ključne ukrepe, ki so vplivali na spremembo usmeritve taborišč.

Na začetku so popolnoma prevladovali ideološki cilji. Koncentracijska taborišča so bila ustanovljena z namenom odstranitve političnih nasprotnikov, kar se je kasneje spremenilo v odstranjevanje »nasprotnikov države«. Prisilno delo je služilo predvsem nadzoru in mučenju zapornikov. Od dela so imeli nekaj koristi predvsem posamezniki v SS-u.¹⁴⁷

Že pred začetkom vojne se je povečal pomen produktivnosti. Himmler je v koncentracijskih taboriščih videl možnost krepitve moči. To je razvidno tudi iz začetkov sodelovanja SS-a z industrijo. Prisilno delo v koncentracijskih taboriščih je tako postalo pomembno za gospodarske cilje SS-a. Še vedno pa so bili močno prisotni tudi ideološki cilji.¹⁴⁸

Na začetku vojne je nacistični vrh sprejel nekatere ukrepe za izboljšanje produkcije. nekateri od teh niso povečali konfliktov med ideologijo in produktivnostjo, ampak so jo celo zmanjšali. Višanju stopnje produktivnosti je bila namenjena operacija 14 f 13 in začetek selektivne likvidacije, ki naj bi odstranil nesposobne delavce in na ta način povečal produkcijo. Leta 1942 je Pohl prav tako podaljšal delovni čas in od SS-a zahteval večji pritisk na zapornike, s čimer se je dvignila stopnja smrtnosti.¹⁴⁹

Omenjene spremembe v letih 1941 in 1942 so dejansko pomagale pri konfliktu med ideologijo in produktivnostjo. Ukrepi so namreč delovali kot most med odstranjevanjem

---

¹⁴⁵ Herbert, »Forced Laborers«.

¹⁴⁶ Herbert, *A History...*, 177.

¹⁴⁷ Blatman, *The Death Marches*, 20.

¹⁴⁸ Prav tam, 25.

¹⁴⁹ Bugglen, *Slave Labor*, 19.

političnih nasprotnikov in gospodarskim izkoriščanjem prisilnega dela. Iztrebljanje z delom in selektivna likvidacija sta hkrati dvignila produkcijo in odstranila v nacističnih očeh škodljive elemente družbe. Ideologija in organizacija sta postali eno in isto.¹⁵⁰

Politična odločitev v septembru 1942 je eden najjasnejših indikatorjev spremembe nacistične mentalitete, kar zadeva namena koncentracijskih taborišč. Zapornike so si sedaj lahko izposodila druga podjetja izven glavnih kampusov, kar je omogočilo lažjo vključitev v oboroževalno in druge industrije. Prisilno delo v taboriščih je začelo služiti gospodarskim interesom države.¹⁵¹ Od takrat naprej so se začeli tudi sistematični ukrepi za širjenje populacije v taboriščih, da bi bilo več delovne sile. Ukrepi za zmanjšanje stopnje smrtnosti leta 1943 so bili v direktnem nasprotju z ideološkim namenom koncentracijskih taborišč in jasno kažejo na dajanje prednosti produktivnosti.¹⁵²

Ob koncu vojne je večina prisilnih delavcev v taboriščih delala za oboroževalno industrijo. Izgube v vojni in pomanjkanje delovne sile so ideološke cilje potisnili na stran. Najmočnejši dokaz za to je odločitev, da bodo za povečanje delovne sile uporabljeni tudi Judje. Z deportacijo tisočih Judov v podtaborišča so nacisti začasno odpravili enega od najpomembnejših načel svoje ideologije - iztrebljanja Judov iz svoje družbe.¹⁵³

Splošna tendenca je jasna: odločitve, ki jih je nacistično vodstvo sprejelo, še posebej od leta 1942 naprej, jasno kažejo vse večjo usmerjenost v produktivnost. To pa ne pomeni, da so bili ideološki cilji popolnoma zanemarjeni. Pogoji dela so ostajali slabi, kar je pomenilo, da je ogromno delavcev umrlo v procesu prisilnega dela za gospodarstvo. Povsem na koncu vojne je prišlo tudi do množičnega pokola, ki kaže na dejstvo, da nacisti niso spremenili svojega delovanja iz moralnih razlogov. Večji poudarek so na produktivnost gospodarstva dajali iz lastnih interesov.¹⁵⁴

4.2 PROBLEMI Z URESNIČEVANJEM UKREPOV IN NACISTIČNO HIERARHIJO

Ukrepe za izboljšanje produktivnosti gospodarstva, ki so jih sprejemali voditelji SS-a, niso vedno uresničevali le v koncentracijskih taboriščih. Tisti, ki so morali spremembe dejansko uresničevati, so bili pazniki, prav to pa je bilo problematično. Med birokratskimi odločitvami

---

¹⁵⁰ Allen, *The Business of Geocide*, 189; Sofsky, *The Order of Terror*, 39.

¹⁵¹ Bugglen, *Slave Labor*, 20-21.

¹⁵² Prav tam, 27.

¹⁵³ Herbert, *A History...*, 175-176.

¹⁵⁴ Prav tam, 177.

nacistov in dejanskim dogajanjem v taboriščih je bila vrzel. Ukaze od zgoraj so pazniki pogosto izvajali v spremenjeni obliki ali pa so jih popolnoma zanemarili.¹⁵⁵

Za prekinitev je obstajalo več razlogov. Veliko paznikov SS-a je bilo izurjenih v Eickejevi šoli; imeli so mentaliteto iz let pred začetkom vojne, ko delovna produkcija ni bila pomembna. Praksa znašanja nad zaporniki brez zadržkov so izvajali tako dolgo, da jo je bilo težko spremeniti. Ta praksa jim je dajala tudi občutek moči, ki se mu niso zlahka odrekli. Primarnost ideoloških ciljev v letih pred vojno je tako negativno vplivala tudi na možnost implementacije ukrepov za izboljšanje produktivnosti.¹⁵⁶

Neupoštevanje ukazov je omogočala tudi administrativna struktura sistema koncentracijskih taborišč. Ta je bila zaznamovana z decentralizacijo oblasti. Lokalni pazniki SS-a v taboriščih so tako imeli kar precej svobode pri opravljanju svojih nalog.¹⁵⁷ Poleg tega so bili posamezniki pogosto podrejeni več institucijam hkrati. Osebjem, ki je delalo v taboriščih, je prejemale ukaze tako od lokalnega vodstva SS-a kot od višjih institucij, IKL-a ali WVHA-a; ukazi enih in drugih pa niso bili vedno v skladu. Dvojna podrejenost jim je omogočila, da so se ukazom lažje izogibali, saj so se lahko legitimno sklicevali na ukaze iz druge institucije.¹⁵⁸

Decentralizacija je predstavljala problem tudi višje v birokratskem sistemu. Pohl je pogosto nastavljal kadre na podlagi zvestobe in predanosti nacistični ideologiji. Tako je bil kritični pristop do sposobnosti posameznikov zamegljen. Ideologija je na tak način negativno vplivala na kadrovanje sposobnih managerjev. Tem voditeljem je potem sistem zagotovil visoka stopnjo svobode. Od njih je Pohl na podlagi zvestobe pričakoval enako stopnjo samoiniciative, kot jo je pokazal sam, kar pa se v veliko primerih ni zgodilo.¹⁵⁹

4.3 ALI LAHKO GOVORIMO O SUŽENJSKEM DELU?

Ali se da prisilne delavce v koncentracijskih taboriščih klasificirati kot sužnje? Nekateri raziskovalci so taki definiciji nasprotovali.¹⁶⁰

Glavni argument proti je dejstvo, da je glavni cilj suženjskega dela produktivnost. Preživetje sužnjev je bilo zato v interesu njihovih lastnikov. Prav tako je bilo v njihovem interesu

---

¹⁵⁵ Sofsky, *The Order of Terror*, 169.

¹⁵⁶ Prav tam, 168.

¹⁵⁷ Prav tam, 169.

¹⁵⁸ Prav tam, 31, 41.

¹⁵⁹ Allen, *The Business of Geonocide*, 30.

¹⁶⁰ Wachsmann, *Kl*, 410.

vzpostaviti dobre pogoje za delo, saj so na ta način večali lastni profit. Delo v koncentracijskih taboriščih je bilo v tem smislu vsaj do neke mere drugačno. Produktivnost ni bila edini cilj dela. Zaradi težnje po iztrebljanju prav tako ne moramo govoriti o vrednosti življenja taboriščnikov. Smrt so v koncentracijskih taboriščih videli kot uspeh in ne kot neuspeh. Tudi ko so nacisti sprejeli ukrepe za zmanjšanje stopnje smrtnosti v taboriščih, so to naredili zaradi zahtev vojne.¹⁶¹

Sociolog Wolfgang Sofksy poleg tega tudi navaja, da so sužnji osebna lastnina in da kljub položaju ohranjajo neke vrste človeškega dostojanstva. Delavci v koncentracijskih taboriščih pa so bili last institucije in niso pripadali posameznikom. Institucija je bila tudi tista, ki je zapornike dehumanizirala.¹⁶²

Ker pa je v prisilnem delu v koncentracijskih taboriščih prisoten tudi element produktivnosti, lahko v širšem smislu govorimo o suženjskem delu. Gre se namreč za sistem, ki s silo in ustrahovanjem obvladuje posameznike in pri katerem je eden od ciljev gospodarska korist. Tudi Himmler sam je večkrat uporabil pojem suženjsko delo, ko je govoril o delu v koncentracijskih taboriščih. Klasifikacija prisilnega dela v taboriščih je torej odvisna od samih osnovnih definicij.¹⁶³

---

¹⁶¹ Prav tam, 410; Sofsky, *The Order of Terror*, 171-172.

¹⁶² Prav tam, 171-172.

¹⁶³ Wachsmann, *Kl*, 410-411.

5 ZAKLJUČEK: SISTEMATIČNO IZTREBLANJE Z DELOM?

Po predstavitvi razvoja koncentracijskih taborišč v nacistični Nemčiji se lahko vprašamo, ali je bilo prisilno delo v koncentracijskih taboriščih Tretjega rajha orodje sistematičnega iztrebljanja.

Izraz »iztrebljanje z delom« so prvič zabeležili v pogovorih med Goebblesom, Thierackom in Himmlerjem o premestitvi populacije iz državnih zaporov v koncentracijska taborišča v letu 1942. V dopisovanju znotraj organizacije SS-a pa izraza niso uporabljali. Po vojni so izraz uporabili na sojenju vojnim zločincem na Nüremberškem procesu. Prav tako je bil dolgo v rabi pri zgodovinarjih, ki so se ukvarjali z koncentracijskimi taborišči. V 80-tih in 90-tih se je med zgodovinarji razširila razprava o vlogi ideologije in pomenu gospodarske produktivnosti. Mnogi so začeli ugovarjati rabi izrazu »iztrebljanje z delom«, ker ta preveč izpostavi ideološke cilje.¹⁶⁴

Jens-Christian Wagner je eden tistih zgodovinarjev, ki so kritiziral rabo izraza »iztrebljanje« in z njo povezani poudarek na ideologiji. Izpostavil je nekatere dejavnike, ki zavračajo razlago, da je šlo za sistem sistematičnega iztrebljanja z delom.¹⁶⁵ Mnogi od teh dejavnikov so bili predstavljeni tudi v tej nalogi.

Wagner je izpostavil dejstvo, da je bilo iztrebljanje pogosto v nasprotju z vzdrževanjem delovne sile v koncentracijskih taboriščih. Kriterij sposobnosti za delo je postajal s časom vse pomembnejši. V veliko primerih, posebej ob koncu vojne, so namreč nacisti razločevali delavce po sposobnostih in ne po rasnih kriterijih. Wagner je zagovarjal tudi tezo, da na nekonsistentnost v samem iztrebljanju kažejo nihanja v stopnji smrtnosti v letih 1942-1945. Padeč relativne stopnje smrtnosti v letu 1943 jasno kaže, da iztrebljanje v tem času ni bil namen koncentracijskih taborišč.¹⁶⁶

Iztrebljanje zapornikov je bil gotovo eden glavnih dejavnikov prisilnega dela v koncentracijskih taboriščih v nacistični Nemčiji. Toda ni bil edini; gospodarsko izkoriščanje je igralo zelo pomembno, včasih celo večjo vlogo od iztrebljanja. Poleg tega se je prisotnost iztrebljanja s časom spreminjala, variirala pa je tudi stopnja iztrebljanja različnih skupin zapornikov.

---

¹⁶⁴ Bugglen, *Slave Labor*, 63.

¹⁶⁵ Prav tam, 63.

¹⁶⁶ Prav tam, 63-64.

Iz povedanega sledi, da prisilno delo v koncentracijskih taboriščih ni delovalo kot enotno, sistematično orodje iztrebljanja. Povezano je bilo z najrazličnejšimi dejavniki in vpeto v alternativo med primatom gospodarskih interesov na eni strani in ideološko nadstavbo na drugi strani.

6 VIRI IN LITERATURA

Goeschel, Christian in Nikolaus Wachsmann. »Before Auschwitz: The Formation of the Nazi Concentration Camps, 1933-9.« *Journal of Contemporary History* 45/3 (2010), 515-534. http://www.jstor.org/stable/20753613?seq=4#page_scan_tab_contents (Dostop: junij 2017).

Herbert, Ulrich. »Forced Laborers in the 'Third Reich' - an Overview.« *International Labor and Working-Class History* 50 (2000), 192-218. <https://web.archive.org/web/20080415124110/http://projekte.geschichte.uni-freiburg.de/herbert/u/pub/forcedlaborers.html> (Dostop: junij 2017).

Allen, Michael Thad. *The Business of Genocide: The SS, Slave Labor, and the Concentration Camps*. North Carolina: The University of North Carolina Press, 2002.

Blatman, Daniel. *The Death Marches. The Final Phase of Nazi Genocide*. Prevedla Chaya Galai. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

Bugglen, Marc. *Slave Labor in Nazi Concentration Camps*. Prevedel Paul Cohen. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Herbert, Ulrich. *A History of Foreign Labor in Germany, 1880-1980. Seasonal Workers/Forced Laborers/Guest Workers*. Prevedel William Templer. Ann Arbor, Michigan: The University of Michigan Press, 1990.

Kogon, Eugen. *The Theory and Practice of Hell. The German Concentration Camps and the System Behind Them*. Prevedel Heinz Norden. 2. izdaja. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2006.

Levi, Primo. *Ali je to človek. Premirje*. Prevedel Sergij Šlenc. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004.

Levi, Primo. *Potopleni in rešeni*. Prevedla Irena Prosenc Šegula. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003.

Nečak, Dušan in Božo Repe. *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine. Učbenik za študente 4. Letnika*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2003.

Sofsky, Wolfgang. *The Order of Terror. The Concentration Camp*. Prevedel William Templer. 2. izdaja. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999.

Szép, Ernő. *The Smell of Humans. A Memoir of the Holocaust in Hungary*. Prevedel John Bátki. New York: Central European University Press, 1994.

Wachsmann, Nikolaus. *Kl. A History of the Nazi Concentration Camps*. London: Abacus, 2016.

PRILOGA 1: IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisani Robin Dolar izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi.

Ljubljana, 8.9.2017

Robin Dolar

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized 'R' followed by a horizontal line and a small flourish.

PRILOGA 2: IZJAVA O OBJAVI NA SPLETU

Spodaj podpisani Robin Dolar izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in dovoljujem objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Ljubljana, 8.9.2017

Robin Dolar

